

BİR SİYASAL İSLAMCININ VESAYETÇİ YAPIYLA MÜCADELESİ: İBRAHİM HALİL ÇELİK ÖRNEĞİ (1983-1998)

Arş. Gör. Cihan DABAN*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda öncü rol alan vesayetçiler, yeni düzenlemelerle ülkeyi bilfiil yönettiler. Din temelli uygulamaların yasaklanmasına ve dinin devlet kurumlarından arındırılmasına yönelik politikalar uyguladılar. Bu politik uygulamalar 1950'ye kadar devam etti. 1950'de sivil bir yönetim iktidara gelmiş olsa da, 1960 yılında yine vesayet yanlısı gruplar tarafından darbeye yönetim ele geçirildi. Darbe sonrası Türkiye'de zaman zaman sancılı dönemler yaşanmıştır. Özellikle 12 Eylül ve 28 Şubat olayları bu hususta zikredilebilmektedir. Bu zorlu süreçte bazı partiler kapatıldı. Siyasal İslam kimliğiyle bilinen Milli Selamet Partisi bunlardan biriydi. Siyasal İslamcılar çok geçmeden 1983 yılında Refah Partisi'ni kurdular. Parti, kurulduktan yedi ay sonra 1984 yerel seçimlerinde Şanlıurfa'da İbrahim Halil Çelik adaylığında büyük bir başarı elde etti. Çelik adaylığında 1989 yerel, 1991 ve 1995 genel seçimleri de önemli bir oy farkıyla kazanıldı. Fakat 1995 seçimlerinden 2 yıl sonra 28 Şubat denilen post modern darbe dönemi başlamış, Çelik ve dava arkadaşları büyük bir imtihandan geçmiştir. Bu bilgiler ışığında makale, 12 Eylül-28 Şubat arası dönemde Refah Partisi kimliğiyle akademik camiada pek bilinmeyen, ancak Türkiye'nin siyasetinde Siyasal İslamcı kimliğiyle önemli bir etki bırakan Çelik'in belediye başkanlığından milletvekilliği dönemlerine kadar ki süreci ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül, Refah Partisi, Şanlıurfa, İbrahim Halil Çelik, 28 Şubat.

* Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-2890-2415, dabancihan@gmail.com
Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received:26/06/2021–Kabul Tarihi/Accepted: 13/07/2021

THE FIGHT OF A POLITICAL ISLAMIST WITH THE TUTELAGE STRUCTURE: THE CASE OF İBRAHİM HALİL ÇELİK (1983-1998)

ABSTRACT

The advocates of tutelage who played a leading role in the establishment of the Republic of Turkey ruled the country de facto with new regulations. They implemented policies banning religion-based practices and purging religion from state institutions. These political practices continued until 1950. Even if a civilian government came to power in 1950, the groups in favor of the tutelage once again seized the power with a coup. After the coup, Turkey had painful periods from time to time. The reference can be made particularly to the 12 September and 28 February events in this connection. In this challenging process, certain political parties were closed down. The National Salvation Party known for its Political Islamist identity was among these parties. The Political Islamists soon established the Welfare Party in 1983. In the 1984 elections held after seven months following the establishment of the Welfare Party, İbrahim Halil Çelik obtained great success during his candidacy in Şanlıurfa province of Turkey. During Çelik's candidacy, the landslide victories were won in the 1989 local elections and the 1991 and 1995 general elections. However, after two years following the 1995 elections, the post-modern coup period called 28 February started and Çelik and his comrades took a highly challenging test. In light of this background information, the article addressed the process from the period when Çelik, who was not well-known in academia with his Welfare Party identity but left a deep impact on Turkish politics with his Political Islamist identity in the era between 12 September–28 February, was a mayor to the period when he was a member of parliament.

Keywords: 12 September, Welfare Party, Şanlıurfa, İbrahim Halil Çelik, 28 February.

GİRİŞ

Türkiye iç siyasetindeki hareketlilik, şüphesiz, 1946 yılında çok partili hayata geçişle başladı. Ancak Türkiye tarihi irdelendiğinde çok partili hayata geçiş aşamasının 1946 ile başlamadığı, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzandığı görülmektedir. Osmanlı döneminde “parti” kelimesi “cemiyet, fırka ve komite” olarak adlandırılırdı. Bu nedenle 1859’da kurulan *Fedailer Cemiyeti* ile çok partili hayata geçiş sağlandığı söylenebilir. Akabinde 1865’te *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, 1889’da *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 1909’da *İttihad-ı Muhammedi Fırkası* gibi partiler örnek gösterilebilir (Şeker, 2008).

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun ardılı olarak Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Atatürk, hayata gözlerini yumduğu 1938 yılına kadar bilfiil ülkeyi yönetti. Bu dönemde birkaç kez çok partili hayata geçiş denemesi de yapıldı.

Özgün Erler Bayır, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme” başlıklı çalışmasında, bunlardan ilkinin 17 Kasım 1924’te kurulup 5 Haziran 1925’te kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bunu takiben Ağustos 1930’da kurulup iktidarın kendine biçtiği rolün sınırlarını aşması nedeniyle Kasım 1930’da kendini feshetmek durumunda kalan Serbest Cumhuriyet Fırkası olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca 29 Eylül 1930’da Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi ile 26 Eylül 1930’da Ahali Cumhuriyet Fırkası gibi partilerin de bu dönemde kurulduklarını, ancak bu girişimlerin de başarısızlıkla sonuçlandığını kaleme almıştır (Bayır, 2011: 50).

Atatürk’ün vefatından sonra TBMM’de yapılan cumhurbaşkanlığı oylamasında Mustafa İsmet İnönü, oyların çoğunluğunu alarak ikinci cumhurbaşkanı seçildi ve ülkeyi 1950 yılına kadar yönetti. İnönü döneminde 1946 yılı, Türkiye iç siyaseti açısından oldukça önemlidir. Çünkü İnönü’nün uyguladığı dini yasaklara ve siyasi baskılara rağmen Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçiş dönemi başlamıştır. Dahası, yapılan 1950 seçimlerinde Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle hem Tek Parti hem de İnönü dönemi de bitmiş oldu. Fakat hazmedilemeyen bu seçim yenilgisinden dolayı iç siyasette gerginlik başladı. Bu gerginlik o günden 28 Şubat’a kadar çetin bir şekilde etkisini göstermiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 askeri darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve 28 Şubat 1997 post-modern darbeleri bu hususta zikredilebilir (Haytoğlu, 1997: 50-53).

Yaşanan bu olaylarda çok sayıda insan haksızlığa uğradı. Haksızlık yapanlar ise, Atatürkçü, demokrat, halkçı, milliyetçi gibi unsurlarla kendilerini tanımlayan ve devletin kuvvet kullanma yetkisini ellerinde bulundurarak zorbalık yapan asker kökenli vesayetçi zihniyete sahip devlet adamları oldu. Bu haksızlıklar karşısında dik duran ve halkların hakkını savunmak amacıyla mücadele eden insanlar da ortaya çıktı. Bu bağlamda Prof. Dr. Necmettin Erbakan önderliğinde başlatılan Milli Görüş Hareketi (MGH) örnek gösterilebilir (Engin, 2019: 33).

MGH, 1969 yılında harekete geçmiş olsa da, hareketin tarihsel arka planı Bağımsızlar Hareketi’ne ve öncesine dayanır. Bu hareket, 1970 yılında Milli Nizam Partisi’yle (MNP) bütünleşerek sahada yerini bulmaya başlamıştır. Fakat 12 Mart Muhtırası’ndan dolayı parti kapatıldı. Çok geçmeden MNP’nin ardılı olarak 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) kuruldu. MSP, 1981 yılına kadar aktif faaliyetler yürüttü. Fakat 1980 darbesinden dolayı MSP de 1981’de kapatıldı. Nitekim çok geçmeden 1983 yılında MSP’nin ardılı olarak da Refah Partisi (RP) kuruldu. RP, Türkiye iç siyasetinde önemli bir etki bıraktı. Çünkü 1984-1989-1991-1995 gibi yerel ve genel seçimlerde önemli başarılar elde eden bir parti oldu (Engin, 2019: 77-83).

1947 Şanlıurfa doğumlu İbrahim Halil Çelik de, Refah Partili kimliğiyle Türkiye iç siyasetinde ses getiren bir siyasal İslamcı olmuştur. Ancak bu ses getiriş, Çelik’in Refah Partili kimliğiyle değil, mütedeyyin bir aile yapısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet döneminde Çelik’in mütedeyyin dedesi Gulo, yapılan haksız uygulamalara karşı tepki gösterenlerden biri olmuştur.

Bu tepkiden dolayı yargılanmış, tutuklanmış ve daha sonra sürgün edilmiştir. Bundan dolayı Çelik'in ilk İslami düşünsel temeli aileden gelmektedir. Dahası, o dönem Bediüzzaman başta olmak üzere, Mehmet Akif Ersoy, Seyyid Kutub, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve Muhammed İkbal'in eserlerinden de etkilenmiştir. Bu yazarların çalışmalarından ilham alan Çelik, siyaset hayatının merkezine de bu yazarların düşüncesini yerleştirmiş ve siyasal İslam kimliğiyle hareket etmiştir. Bu nedenledir ki Çelik, akademik camiada pek bilinmese de, Türkiye iç siyasetinde ses getiren önemli bir figür olmuştur. Bu bilgiler ışığında makale, Refah Partisi'nden hem Belediye Başkanlığı hem Milletvekilliği hem de TBMM Amirliği gibi önemli görevlerde bulunmuş Çelik'in, vesayetçi yapı tarafından muhafazakârlara yönelik başlatılan haksızlıklara ve psikolojik baskılara karşı nasıl bir yol izlediğini, 12 Eylül ve 28 Şubat süreçlerinde nasıl bir etki bıraktığını kaleme almaktadır (Çelik ile röportaj, 2020).

1. KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVEDEN SİYASAL İSLAM NOSYONU

Kavramsal bağlamda Siyasal İslam, İslamcılık olarak da adlandırılmaktadır. Bireylerin din temelli kişisel hayatları dışında sosyo-politik alanlarda da etkili olmasını öngören kavram, politik-ideolojik eylemler olarak da tanımlanmaktadır. Kavram, tarihsel bağlamda 19. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. 19. yüzyıl İslami Modernizmin kurucusu Cemaleddin Afgani ile Çağdaşlaşmacı İslamcılık'ın kurucusu Muhammed Abdu gibi önemli şahsiyetlerin girişimleriyle kavramın sosyo-politik arenada yer bulduğu söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Namık Kemal, Ali Suavi ve Genç Osmanlılar aracılığıyla Osmanlı coğrafyasında yeşeren Siyasal İslam düşüncesi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde büyük bir etki oluşturmuştur. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamit'in izlediği panislamist politik uygulama da Siyasal İslam kavramını geliştirmiştir. Bu minvalden hareketle Siyasal İslam, Batılı güçlerin İslam dünyasına, özellikle askeri ve ekonomik alanlara nüfuz etmelerine karşılık olarak, 20. yüzyıl başlarından itibaren Müslüman aydınların aradığı kurtuluş çarelerinden biri olarak ortaya çıkmıştır (Ersöz, 2019: 139-145).

20. yüzyılda Muhammed İkbal, Ali Şeriatî, Seyyid Kutub, Ayetullah Humeyni ve Mevdudi gibi isimler Siyasal İslam düşüncesine katkıda bulunmuşlardır. Türkiye'de Mehmet Akif Ersoy, Said Halim Paşa ve Babanzade Ahmet Naim gibi yazar ve düşünürler ilk dönem Siyasal İslam düşüncesinde etkili olurken, ikinci dönem olarak bilinen 1950 sonrasında ise, Necip Fazıl Kısakürek, Cahit Zarifoğlu ve Sezai Karakoç gibi önemli yazar ve düşünürler Siyasal İslam düşüncesinin gelişmesinde etkili olmuşlardır (Yıldırım, 2013: 110-112).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde II. Meşrutiyet'in ilanına önyak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (Birlik ve İlerleme), 1908-1918 yılları arasında kısa kesintilerle devlet yönetiminde etkili oldular. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra iktidarı denetleyen bir siyasi parti şeklini almıştır. İttihat ve Terakki Fırkası adıyla 1912'de iktidar olan cemiyetin üyeleri İttihatçılar olarak anılmıştır. İktidar partisi olarak yönetimde bulunduğu dönemde Batı yanlısı ve milliyetçi bir politika izledi. Öncelikleri arasında hukukun laikleşmesi ve eğitimin çağdaşlaşması gibi ilkeler vardı.

Daha açık bir ifadeyle dini devlet kurumlarından arındırmak ve Batı temelli bir eğitim müfredatı oluşturmak yer almıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra parti kendini feshetmiş ve üyelerinin bir kısmı Milli Mücadele'de yer alarak Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında önyak olmuşlardır. 1920'de Büyük Millet Meclisini kuran ve 1923'te de Cumhuriyet'i ilan eden bu üyeler, yeni anayasal düzenlemelerle Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihini de derinden etkilemişlerdir. Asker kökenli bu üyelerin politik uygulamaları sert ve katı bir şekilde 1950 yılına kadar sürmüştür. 1950-2000 yılları arası dönemde de zaman zaman askeri darbelerle ve muhtıralarla devam eden bu askeri vesayetçi uygulamalar, çok geçmeden Siyasal İslamcılarının tepkisiyle karşılaşmışlardır (Hanioğlu, 2001: 482-484).

2. VESAYET REJİMİ

Devlet seçkinlerinin siyaset üzerindeki kontrolüne dayanan vesayet rejimi, Osmanlı'nın son döneminde asker kökenli İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup üyelerce başlamıştır. Süreç 1946 yılına kadar tek parti vesayeti biçiminde, bu yıldan sonra da çok partili siyasal hayat üzerinde etkisini devam ettirebilmiştir. 1961 Anayasası ile kurumsallaşan vesayet, 1982 Anayasası ile pekiştirilmiştir. Öte yandan vesayetin tehlikeye girdiği durumlarda, vesayet askeri darbe ile korunmuş ve güvence altına alınarak meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Yeni bir devletin yönetim mekanizmasında yer alan İttihatçılar, yeni düzenlemelerle kalıcı sorunlara yer vererek ülkeyi yönetmişlerdir. Öncelikli ilkeleri olan batılı eğitimi benimseme, din olgusunu sömükleştirip devlet kurumlarından arındırma, hukuku laikleştirme ve ülkeyi tek elden askeri zihniyetle yönetme gibi düzenlemeler kalıcı sorunlara yol açmıştır. Esas itibarıyla anılan bu ilkeler askeri vesayetin ideolojik ve kültürel boyutlarını oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle askerlerin yönetimde söz hakkına sahip olacağı ve ülkeyi bilfiil yöneteceğinin sinyallerini vermiş oluyordular. Bu durum silahlı kuvvetlerin siyasete her vesileyle açıkça müdahale edebileceğinin göstergesi olmuştur (Kaya, 2013: 491-492).

İttihatçı zihniyetlerin Cumhuriyet Dönemi'ndeki vesayetçi politikaları, ülkenin 1950 yılına kadar tek elden yönetilmesine, İslam'a yönelik baskıcı ve yasaklayıcı uygulamalarının oluşmasına, 1950 sonrası dönemde askeri darbelerin ve muhtıraların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Şu da bir gerçektir ki, 1950'lerden bugünlere kadar gelen bir süreç içinde devlet, Siyasal İslam'ın gelişip güçlenmesinin de yolunu açmıştır. Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde azınlıklara, sol kesime ve Kürtlere karşı geliştirilen Türk-İslam sentezine dayanan politikalar Siyasal İslam'ın önünü açmıştır. Kısacası vesayetçi yapıyı topluma endoktrine etmeye çalışan İttihatçı zihniyetlere karşı Siyasal İslamcılar harekete geçerek bu yapıyı engellemeye çalışmıştır.

3. 1920'DEN 1950'YE: TÜRKİYE SİYASETİNE KISA BİR BAKIŞ

Bundan yüzyıl önce 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Türkiye'nin yüzyıllık siyasal hayatı irdelendiğinde en çok can acıtan dönemin 2000 öncesi yıllar olduğu gözlemlenecektir. Bu süreçte, baskılardan yasaklara, darbelerden muhtıralara, sürgünlerden haksızlıklara kadar pek çok olay yaşandı. Bu dönemin bir başka olumsuz özelliği de Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın yaşanmış ve bu savaşlarda dünyada seksen milyona yakın insanın hayatını kaybetmiş olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın zayıf ve yenik düşmesiyle Atatürk önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. 600 yılı aşkın ayakta kalan bir imparatorluğun parçalanmış olması, farklı etnik kökenlere ve dini inançlara mensup halkların da parçalanmasına/bölünmesine sebebiyet verdi. Bu bölünme sonucunda çok sayıda ulus-devlet ortaya çıktı. Ancak "ulus-devlet" denilen olgu ile birlikte şiddet içeren etnik ve dini çatışmalar da etkisini gösterdi. Çünkü aynı topraklarda yaşaması gereken ulusların farklı devletlerde, farklı devletlerde yaşaması gereken ulusların da aynı devletlerde yaşamalarını zorunlu kılan politikalar uygulandı. Suriye, Irak, Ürdün ve Lübnan gibi devletler bunlardan bazılarıdır. Türkiye'de de bu politikalar uygulandı. Ancak ismi zikredilen devletlerde olduğu kadar Türkiye'de şiddet içeren etnik ve dini çatışmalar görülmemiştir. Türkiye'deki çatışmalar yönetimin haksız uygulayıcı politikalarından kaynaklanmıştır (Erdoğan, 2017: 273-276).

Bugün gelinen noktada bu devletlerin hiçbiri Osmanlı'nın ardılı olarak anılmazken, anılan tek devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye, Osmanlı'nın ardılı olarak anılsa da, Osmanlı'da uygulanan pek çok ilkeleri benimsememiştir. Osmanlı'da uygulanan babadan oğula veya kardeşten kardeşe geçen siyasal oluşumu benimsememesi bu ilkelerden biridir. Esas itibarıyla Osmanlı'da önemli olan din olgusunun yeni devlette sömüleştirmek ve devlet kurumlarından uzaklaştırılmak istenmesi de zikredilmesi gereken ilkelere aittir. Bu bağlamda Meclis 1922 yılında saltanatın kaldırılmasına ve 1923'te de cumhuriyet rejimine geçilmesine karar verdi. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923'ten 1945'e kadar çok partili sistemde bazı girişimler olsa da, dönemin şartları elvermediğinden bu girişimlerde başarısızlıklar yaşanmıştır. Buna sebep olarak siyasal parti oluşumlarında deneyim ve tecrübelerin olmadığı gösterilmiştir. Ya da Türkiye'nin dört bir yanı ateş çemberi altındayken siyasal parti oluşumlarına önem verilmediği de gösterilebilmektedir (Haytoğlu, 1997: 46-49).

Osmanlı toplumsal yapısında Müslümanların nüfusu ağır basıyordu. Bu nedenle şeyhler, müritler, imamlar, cemaatler, medreseler gibi gruplara rastlamak mümkündü. Osmanlı yönetimi bu tebaaya önem veriyordu. Çünkü hilafetle yönetiliyordu. Hilafet veya halife olarak da bilinen bu yönetim tarzı İslam dininin yayılmasına önem vermekteydi.

Casim Avcı'nın "Hilafet" başlıklı yazısında hilafet kelimesi,

"terim olarak İslam devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de (çoğulu hulefa, halaif) 'bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse' demektir...

Müslüman toplumlarda devlet başkanlığına hilafet denmesi, halifenin Risalet görevi hariç Hz. Peygamber'in yerine geçerek onun dünyevi otoritesini temsil etmesi, yeryüzünde dinin hükümlerini uygulamak, dünya işlerini düzene sokmak üzere Allah'ın yeryüzündeki hâkimiyetini veya bütün müminlere ait olan hilafet ve yetkiyi temsil etmesi gibi sebeplerle açıklanmaktadır (Avcı, 1998: 539).”

Bu sebeptendir ki Hilafet makamı Osmanlı'da önemli bir yer tutmaktaydı. Ancak Türkiye'nin kurulmasıyla birlikte bazı önemli gelişmeler ve hızlı değişimler yaşandı. 3 Mart 1924'te Hilafetin İlgası bu hızlı değişimlerden biridir. 600 yılı aşkın bir imparatorluk geleneği, cumhuriyetin ilan edilmesinin üzerinden 5 ay geçmeden ilga edilmiş olması, hızlı olduğu gibi kalıcı sorun ve çatışmalara da yol açtı. Atatürk İzmir'deyken 22 Ocak 1924'te İnönü'den bir mektup alır. İnönü, Hilafet makamının Londra ile anlaşarak hükümeti bitirme planlarına girdiğini, bunun tehlike oluşturacağını ve bir an önce Hilafetin kaldırılması gerektiğinin altını çizer. Buna cevaben Atatürk Hilafetin İlgasını *Nutuk* adlı kitabında şöyle açıklamaktadır:

“Halifenin ve bütün dünyanın kesin olarak bilmesi gerekir ki, bugün mevcut ve korunmakta olan halife ve halife makamının gerçekte ne din, ne de siyaset bakımından varlığının hiçbir anlamı ve sebebi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını, bağımsızlığını tehlikeye atamaz. Hilafet makamı, bizce en sonunda tarihi bir anı olmaktan fazla bir öneme sahip olamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmi heyetlerin kendisiyle görüşmeyi istemesi de cumhuriyetin bağımsızlığına açık saldırıdır,” diyerek Hilafetin ilga edilmesi fikrine katılmıştır (Atatürk, 2017: 563-564).

23 Şubat 1924'te Ankara'ya dönen Atatürk, bu tarihten 2 Mart'a kadar yaptığı görüşmelerde Hilafetin ilgasına karar vermiş ve 3 Mart'ta da Hilafetin ilgasını onamıştır. Bu karara ilk karşı çıkanlardan biri Kastamonu Milletvekili Halit Bey oldu. Halit Beyle birlikte birkaç kişi daha tepki gösterdiyse de, olumlu sonuç alınmadı. O günden sonra hem mecliste hem de ülkenin iç siyasetinde fiziksel ve psikolojik şiddet içeren çatışmalar meydana geldi. Bu doğrultuda Hilafetin ilga edilmesinden bir yıl geçmeden bazı bölgelerde ayaklanmalar da baş gösterdi. 13 Şubat 1925'te doğu bölgesinde yaşanan Şeyh Said ayaklanması bunlardan biridir. Ayaklanma 31 Mart 1925 tarihinde bastırıldı ve ayaklanmanın müsebbibi olarak gösterilen Şeyh Said idam edildi. Bu olay muhafazakâr camiada ve ülkenin birçok yerinde tepkiyle karşılanırsa da, yeni bir rejimin kurulduğunun adımlarından biri olarak kayıtlara geçti (Ersal, 2016: 58-60).

1927 yılında toplumsal hayatın önemli bir parçası olarak ortaya çıkan Radyo iletişim merkezi, inanç ve din hürriyeti ile dini eğitim programları dışında siyasi, sosyokültürel ve iktisadi gibi pek çok alanda yayın yapmaya başlamıştı. İnanç ve din hürriyeti üzerine verilecek dini eğitim programları 1950'ye kadar kısıtlanarak yasaklanmış, ezanın Türkçeleşmesi de 1932 yılında başlamış ve yine 1950'ye kadar orijinalliğinden mahrum bırakılmıştır. 1924 Anayasası'nın üçüncü maddesinde “devletin dini İslam”dır ibaresi de 1928 yılında kaldırılmıştır. Başörtü ile ilgili bu dönemde düzenleme yapılmadı, çünkü resmi kurumlarda başörtüsü ile çalışan olmadığı gibi, bu uygulama da 1950'ye kadar devam etti.

Kısacası tüm bunlar, “İslam” kelimesinden dâhi rahatsız olup ülkeyi tek elden yöneten vesayetçi yapıların, İslamcılık anlayışına ve muhafazakârlık ilkesine sahip olanlara karşı nasıl bir kin beslediklerinin somut göstergelerindendir (Kara, 2017: 126-130).

1937 yılına gelindiğinde “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması” ilkesi olan laiklik kabul edildi. Laiklik kelimesi Fransızcadan Türkçeye geçmiş yedi harften oluşan, ancak Türkiye’nin yedi bölgesinde de hem fiziksel hem de psikolojik çatışmalara yol açan bir kavram olmuştur. Çünkü laiklik ilkesiyle bağdaştırılan “din ve devlet” unsurları, dönemin yöneticileri tarafından özellikle İnönü iktidarında “dinin devletten tamamen arındırılması”, “toplumun dini inançlarının asimile edilmesi” ve “inançsız bir toplumun oluşturulması” olarak dayatıldı. Oysaki nüfusunun neredeyse tamamı Müslüman olan Türkiye halklarında bu uygulamanın ters tepki oluşturacağını kestiremeyecek kadar dar düşünen İnönü yönetimi, aynı zamanda dini temelli şiddet içeren ve içermeyen çatışmaların da müsebbibi oldular.

1937 yılının bir özelliği daha vardı. Bu yıl aynı zamanda Atatürk ile İnönü arasındaki anlaşmazlığın da gün yüzüne çıktığı yıl olmuştur. İlber Ortaylı “Atatürk-İnönü Çatışması” başlıklı yazısında ikili arasında zaman zaman gerilimin yaşandığından, ancak 1934 Trakya Olayları ile bu gerilimin yükseldiğinden bahsetmektedir. 1937 Eylül’ünde TBMM üzerindeki denetim konseyi fikri, ikilinin anlaşmazlığı neticesinde doruk noktasına ulaştığını yazmaktadır (Ortaylı, 2015). Bu ve bunun gibi yaşanan küçük-büyük pek çok anlaşmazlıklar neticesinde Atatürk İnönü’yü, Başbakanlık makamından alarak yerine Celal Bayar’ı getirmiştir. Atilla Çetin “İnönü, Mustafa İsmet” başlıklı yazısında Atatürk ile İnönü’nün anlaşmazlık içerisinde olduğunu ve aralarında yaşanan tartışmalar sonucu İnönü’nün istifa ettiğini, 10 Kasım 1938 tarihinde vefat eden Atatürk’ten sonra İnönü’nün tekrar cumhurbaşkanlığına geldiğini bildirmektedir (Çetin, 2000: 317-318).

Bu esnada Başbakan Bayar da, İnönü iktidarının ilk Başbakanı olarak göreve devam etti. Çok geçmeden İnönü-Bayar arasında da anlaşmazlıklar yaşandı. Yaşanan anlaşmazlıkların nedenlerinden biri İnönü’nün otoriter rejimle hareket etmeye başlamasıydı. Bu bağlamda Bayar, 25 Ocak 1939’da görevinden istifa ederek yönetimden çekildi. Ancak İnönü Hükümetine karşı boş durmadı. Bayar, Cumhuriyet Halk Partisi’nden arkadaşları Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuad Köprülü ile yeni bir parti kurma çabasına girişti (Şenol, 2017: 87-93). Bu durumu fark eden İnönü Hükümeti de, şiddetten baskılara, yasaklardan engellemelere kadar pek çok girişimlerde bulunarak otoriter bir yönetimin güçlü temellere dayandırılması çabasıydı. Bu minvalden hareketle İnönü’nün, resmi dairelerde ve okullarda Atatürk fotoğraflarının yerine kendi fotoğraflarını asmaya başlaması, Müslümanlara yönelik sert uygulamalarda bulunarak kamuda çalışmalarını kısıtlaması, çalışanlara da psikolojik baskı oluşturması, ülkenin dört bir yanına kendi heykelini dikmeye çalışması, para ve pullara fotoğraflarını bastırması gibi politikaları, onun otoriterliğinin somut mührüdür. Bu politik uygulamalarla İnönü, ülke genelinde psikolojik korkulara dayalı bir baskı ortamı oluşturmuştur (İşçi, 2011: 29-31).

Nihayetinde tüm bu baskılara rağmen Hükümete karşı muhalif gruplardan bazıları geri adım atmadı. Bu gruplardan birinin başını çektiği önemli iş insanı Nuri Demirağ'dı. Demirağ'ın girişimleri sonucu 22 Eylül 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi (MKP) kuruldu. Parti, Türkiye'nin çok partili rejimdeki ilk muhalefet partisiydi. Ancak beklenen umudu karşılayamadı. Bu nedenle CHP'ye karşı etkili bir muhalefet için Demokrat Parti'nin kuruluşunu beklemek gerekiyordu. Bu doğrultuda MKP'yi takiben CHP'den ayrılıp tarihi kayıtlara "Dörtlü Takrir" olarak geçen Bayar, Koraltan, Menderes ve Köprülü tarafından 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) kuruldu. DP, "yeter söz milletindir" sloganıyla yola koyulmuş ve sahalara inerek programlarını "liberal" esaslar üzerine inşa ettiklerini açıklamışlardır. En etkili esasları arasında "dinsel özgürlüğü" vaat etmiş olmalarıdır (Güler, 2015: 293-295).

Başta İnönü iktidarından rahatsız olanlar olmak üzere, Tek Parti yönetiminden hoşnut olmayan neredeyse her kesimi çatısında toplayan DP, İnönü'yü oldukça rahatsız ve huzursuz etmişti. DP'nin halkın nazarında etkili olacağını gözlemleyen İnönü, ülke genelinde baskıları artırmaya başladığı gibi, DP'yi de sahalara indirmeden bitirme planlarına girişmiştir. Bu planlardan biri 1947'de yapılması beklenen genel seçim tarihinin öne çekilerek, DP'nin kuruluşundan altı ay sonra 21 Temmuz 1946'da yapılmış olmasıdır. Türkiye'de ilk çok partili seçim yarışında hazırlıksız yakalanan DP, 465 milletvekilliğinden 66'sını kazandı. CHP ise, 395'ini elde etti. Fakat tarihi arşivler İnönü'nün bu seçimde yaptığı baskıları, psikolojik korkuları, kuvvet kullanma yetkisini ve "açık oy/gizli sayım" seçim sistemine dayanan dayatmaları silmiş değildir. Öte yandan bu seçim, Türkiye siyaset tarihinin en şaibeli seçimlerinden biri olarak da kayıtlara yazılmıştır. Dahası, Cumhuriyet Halk Fırkası genel sekreterliği, İçişleri Bakanlığı, üçüncü ve dördüncü İnönü Hükümetlerinde Savunma ve Bayındırlık bakanlığı gibi görevlerde bulunmuş, sert, otoriter, dikte bir düşünceye sahip olarak bilinen Recep Peker'in başbakanlık makamına getirilmesi de, "sözde demokratikleşme" dönemi olarak bilinen çok partili siyasal hayatın ne ölçüde "anti-demokratik zihniyetlerin" ürünü olduğunu da göstermiştir (Şahin ve Tunç, 2015: 45-49).

Açık oy/gizli sayım seçim sisteminden hareketle 1946'da tekrar iktidarı elinde tutan CHP, baskı, yıldırma, dinsel faaliyetleri kısıtlama, kamu kurumlarında Müslümanlara baskı oluşturma ve onlara fazla yer vermeme, temel hak ve özgürlükleri esas almayan uygulamalarla 1950'ye kadar iktidarını sürdürebilmiştir. Seçimlerin üzerinden bir yıl geçmeden Peker, DP lideri Bayar ve üyeleriyle sert tartışmalara girip kamuoyunda olumsuz bir tablo sergiledi. İki parti arasındaki tartışma giderek büyüyünce İnönü; Bayar ve Peker ile görüşme kararı aldı. Görüşme sonrası İnönü, 12 Temmuz 1947'de bir beyanname yayınladı. "12 Temmuz Beyannamesi" olarak bilinen belgede, hem CHP'de hem de DP'de sertlik yanlısı tutum sergileyenler tasfiye edildi. Böylece Peker'in yerine sözde daha ılımlı görünen Hasan Saka getirildi (Güler, 2015: 309-311).

DP'de ise Bayar yerini korurken DP'nin bazı üyeleri, Bayar'ın İnönü iktidarıyla yakınlaşmaya çalıştığı gerekçesiyle partiden istifa etti. İstifa edenlerden Fevzi Çakmak, Yusuf Kemal Tengirşenk, Yusuf Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı gibi isimler 1948 yılında Millet Partisi'ni kurdular. Nihayetinde 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde muhafazakâr kesimden büyük bir oy alan DP 408 milletvekiliyle iktidar olurken, CHP 69, Millet Partisi 1 ve Bağımsızlar 9 milletvekili elde ederek mecliste yerlerini aldılar. Böylece Türkiye için yeni bir dönem olan DP iktidar dönemi başlamış oldu (Limoncuoğlu, 2018: 146-151).

4. 1950-1960 ARASI DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE SİYASETİNE KISA BİR BAKIŞ

Demokrat Parti'nin iktidar oluşunda muhafazakâr kesimin büyük bir etkisi vardır. 1924'te ilga edilen Hilafetten 1950 genel seçimlerine kadar dinmek bilmeyen dinsel baskılar ve yasaklar, neredeyse tamamının Müslüman olduğu Türkiye halklarında bunalımlara ve gerginliklere neden olmuştu. Radyo yayın programlarında dini faaliyetlerin yasaklanması, okullarda din derslerinin kısıtlanması, kılık-kıyafet düzenine karışılması, resmi kurumlarda çalışan ve dini değerlerini yaşamakta olan memurlara psikolojik baskıların yapılması, İslam kelimesini duymaktan dâhi rahatsız olanların açık oy-gizli sayım seçim sistemiyle iktidarda olduğu bir dönemdi (Aslan, 2014: 41-43).

Nitekim 14 Mayıs 1950 günü yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti büyük bir oy farkıyla iktidar oldu. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan da Adnan Menderes'ti. Demokrat Parti iktidar olur olmaz ilk icraat olarak bu yasakları kaldırmak oldu. Bu olumlu hava ülkenin geneline yansıdı. Bu durum dört ay sonra yapılan yerel seçimlerde etkisini gösterdi. Kürşat Kan, *Dış Politikada Liderlik: Fatin Rüştü Zorlu Örneği* başlıklı çalışmasında Eylül 1950'de yapılan yerel seçimlerde DP'nin büyük bir başarı elde ederek 600 belediyeden 560'ını kazandığını yazmaktadır. Öte yandan DP tabanından bir kesimin sesini yükselterek CHP'ye baskı yapılmasını istediğini, bu isteğe karşılık DP yönetiminin 20 Ekim'de bir kongre düzenlediğini ve sonuç olarak bu isteğin kabul görmediğini aktarmaktadır (Kan, 2017: 80).

Menderes Hükümeti, özellikle "laiklik" kelimesinin anlam ve uygulama itibarıyla yanlış dayatılmasındaki görüşün değişmesine yönelik önemli ilkelere de imza atmaya çalıştı. Yine 1924-50 arası dönemde ülkede bir sorunmuş gibi gösterilen "din" konusundaki algılamalara da yönelik olumlu gelişmelere mührünü bastı. Yusuf Tekin ve M. Çağatay Okutan'ın birlikte kaleme aldığı *Türk Siyasal Hayatı* adlı çalışmalarında, Demokrat Parti dönemine değinilmiş olup, hem din konusundaki düzenlemelere hem de Kemalist ilkelerin korunmasına yönelik önemli adımların atıldığından bahsetmektedir. Bu minvalden hareketle DP'nin ilk icraatlarından biri din konusunda olup, haziran ayında ezanın Arapça okutulmasına, temmuzda Radyodan dini programlara yer verilmesine, ekimde de okullardaki din derslerinin zorunlu hale getirilmesine karar vermiştir. 1924-50 dönemlerindeki baskılara rağmen Menderes Hükümeti Kemalist ilkelerin korunmasına yönelik girişimlerde de bulunmuştur.

Bu bağlamda; 1951’de “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanunun” kabul edilmesi, yine 1951’de Atatürk heykellerine saldıranların cezalandırılması, 1952’de Atatürk devrimlerinin korunması amacıyla “Türk Devrim Ocakları’nın” kurulması gibi faaliyetleri örnek gösterilebilir (Tekin ve Okutan, 2015: 136-138).

Menderes Hükümeti, ilk yıllarında ılımlı ve olumlu bir hava oluştursa da, bazı sert uygulamalara başvurduğu gözlemlenmiştir. Leyla Kırkpınar “Demokrat Parti ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)” başlıklı makalesinde, 1952’de gazeteci Ahmet Emin Yalman’a Malatya’da suikast düzenlenmesinden *Büyük Doğu Derneği*’nin sorumlu tutulduğunu, bundan hareketle hem derneğin kapatıldığını hem de dernek kurucusu Necip Fazıl Kısakürek’in hapse mahkûm edildiğini aktarmaktadır.

Dahası, Büyük Doğu dergisinde laiklik aleyhindeki yazılarından dolayı Demokrat Parti Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu’nun partiden ihraç edildiğini de kaleme almıştır. Bunların yanı sıra, 1948 yılında Çakmak, Tengirşenk, Bayur ve Bölükbaşı tarafından kurulan Millet Partisi’nin laikliğe aykırı politika ürettiği gerekçesiyle 1954’te kapatıldığını vurgulayan Kırkpınar, 1952 ve 1959 yıllarında Nurculuk hareketinin lideri Said-i Nursi hakkında kovuşturma yapıldığını da yazmıştır (Kırkpınar, 2018: 355).

Bu bilgiler doğrultusunda demokratikleşme çabalarının Menderes döneminde de tam anlamıyla yerleşemediğinden bahsedilebilir. Menderes Hükümeti, 1960 darbesine kadar üç genel seçim gördü. 1950, 1954 ve 1957 yıllarındaki seçimlerde ilk ikisinden büyük bir oy farkıyla iktidarını korudu. Özellikle 1954 genel seçimlerinde en fazla oy oranına sahip oldu. 1954 seçimlerinde oyların yüzde 57,61’ini alarak 503 milletvekili, CHP yüzde 35,29’luk oranla 31 milletvekili, Cumhuriyetçi Millet Partisi 5 milletvekili çıkardı. 2 bağımsızla birlikte toplam 541 milletvekili seçildi. Bu bağlamda 1954 seçimleri DP’nin en zirvede olduğu seçimlerden biri olarak tarihe geçti. Fakat bu zirve DP’nin rehavete kapılmasına neden olduğu gibi, çöküşünün de sonunu getirdi.¹

1954 seçimleri yetki ve yönetme açısından DP’yi Türkiye’de önemli bir konuma getirdi. Mecliste yasa çıkarma ve değiştirme yetkisine sahip olan DP, iki yıl içinde muhalefete ve muhalefet edecek kesimlere karşı yasak ve engellemelere başladı. 1954 yılında Bölükbaşı önderliğinde kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP), kapatılan Millet Partisi’nin ardıydı. Meclis tutanakları Menderes Hükümetinin, CMP’ye oy veren Kırşehir ilinin ilçe yapılması hakkındaki kanunu 30 Haziran’da Meclisten geçirerek Nevşehir iline bağladığını aktarmaktadır.² Dahası seçim kanununda yapılan değişikliklerle herhangi bir partiden aday olmak isteyen memurların 6 ay önceden istifa etmelerini gerektiren yasa da getirildi.

¹ ____, “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri: 1954 Yılı Genel Seçimlerde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranlar”, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954 Erişim Tarihi: 27.09.2020.

² ____, “TBMM Zabıt Ceridesi: On beşinci İnikat/ 30. VI. 1954”, s. 343, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001015.pdf> Erişim Tarihi: 24.09.2020.

Muhalef partilerden aday olup da Meclise giremeyen memurlar, göreve geri dönüşlerde sıkıntı ve sorunlar yaşayabiliyorlardı. Bu nedenle yapılan yasa değişiklikleri toplumda giderek huzursuzluğa neden oluyordu (Kan, 2017: 83-84).

Yasa değişiklikleri bunlarla sınırlı değildi. Yine Meclis tutanaklarına göre 1956'da çıkartılan hâkim ve savcılara yönelik yasa değişiklikleri onların tasfiye edilmelerine yol açtı. Basına yönelik de düzenlemeler yapıldı. 6 ay hapis alanların muhabirlik ve gazetecilik yapmaları yasaklanıyor, imzasız haberleri kamuoyuna sızdıranlara cezalar yağdırılıyordu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1956: 182-184). Tüm bu anti-demokratik uygulamalar muhalefet kanadında olduğu kadar DP içinde de tartışmalara yol açtı. 1956 yılında Dışişleri Bakanlığında istifa eden Fuat Köprülü ve akabinde 1957'de İstanbul İl Başkanlığından istifa eden oğlu Orhan Köprülü bu tartışmaların somut örnekleriydi (Kan, 2017: 87).

1957 seçimlerine doğru giden süreçte daha sert uygulamaların yaşanması, sadece parti içi ve muhalefet partileri değil, ordu mensupları da bu uygulamalardan rahatsız oldu. Ayrıca seçim zamanında muhalefet partilerinin radyoyu kullanmasına izin vermemesi de Menderes Hükümetinin düşüşe geçmesine neden oldu. DP'nin bu sert politik uygulamaları 1957 seçimlerinde oy kaybetmesine sebebiyet verdi. 1957 genel seçimlerine DP, CHP, CMP, Hürriyet Partisi (HP) ve Bağımsızlar katıldı. DP, 1954 seçimlerine göre yüzde 10'luk bir oy kaybı yaşasa da tekrar iktidar olabildi. CHP'de ise oylar yükseldi. Sonuç seçimlerine bakıldığında, DP yüzde 47,88, CHP yüzde 41,09, CMP yüzde 7,14, HP yüzde 3,84 ve bağımsız yüzde 0,05 oy oranını aldılar.³ Kısacası 1957 seçimlerinde yüzde 50'nin altında bir oy oranı alan DP, demokrasinin vazgeçilmezi olarak kabul edilen muhalefet olgusunu kabullenip, hukuki sınırlar ve siyasal ilkeler kapsamında hareket edeceği yerde, yaptığı yeni düzenlemelerle bastırma yoluna gitmiş, adeta tek parti anlayışıyla hareket etmeye çalışmıştır. Muhalefet partilerine baskılar günbegün arttırılmış, basın kanunu sertleştirilmiş ve devlet olanaklarının DP tekeline alınmasına yönelik adımlar atılmıştır. Nihayetinde bu uygulamalar DP'ye karşı muhalefet partilerinin birlikte hareket etmesine yol açmıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 141-142).

Genel itibariyle Tek Parti döneminde oluşan hoşnutsuzlukları arkasına alarak CHP'nin iktidarına son veren DP, benzer bir olumsuz havanın ülkede oluşmasına engel olamamıştır. Bu minvalden hareketle 27 Ekim 1957 seçimleri oldukça sert bir hava estirdi. Çok çekişmeli geçen bu seçimlerde ordunun da tahammül seviyesi azalıyordu. Çünkü 1920'den 1950'ye kadar ülkeyi yönetenler asker kökenliydi ve siyasette ordunun önemli bir etkisi vardı. 1950'de sivil iktidar başa geldiğinde ordunun yönetimdeki etkisi azalmaya başladı. Nitekim bu etki 1954 yılındaki seçimlerde sivil bürokrasinin askeri bürokrasiyi denetim altına almasıyla orduda büyük bir kırılma yoluna açılmıştı. Hem orduda hem de muhalefet kanadında yaşanan rahatsızlıklar 1957 genel seçimlerinde tavan yaptı.

³ ____, "Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri: 1957 Yılı Genel Seçimlerde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranlar", https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957 Erişim Tarihi: 27.09.2020.

Oylarını yükselten CHP, daha da sert muhalefet yapmış ve ordu içerisindeki komutanlarla İnönü arasında görüşmeler artmaya başlamıştı (Tekin ve Okutan, 2015: 143-147).

Çünkü 1950'den bu yana DP iktidarı, ordunun siyasete karışmaması için bazı önemli düzenlemeler getirmişti. Orduda CHP ile bağlantılı bazı önemli isimleri de emekliye sevk etmişti. Bu düzenlemelerin yapılmasında ordunun iktidarı devirme, İnönü ile iş birliği yapma, askeri vesayetin güçlenip yönetime el koyması gibi endişeler yatmaktaydı. Bundan dolayı bazı generallerin emekliye sevk edilme kararı alındığı gibi orduyu denetleme süreci de başlatılmıştı. Bu politik uygulamalar giderek orduyu bunaltmış ve siyaset baskısını engelleme arayışlarına yöneltmişti. O dönemlerde genç bir subay olan Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayları* adlı kitabında İnönü'yü eleştirse de, benzer uygulamaların Menderes Hükümeti tarafından da yapıldığı söylenebilir. Bu minvalde hem İnönü hem de Menderes Hükümetlerinin orduya yönelik tutumlarını kısaca şöyle açıklamaktadır:

“Bu devrede başta milli şef ve yardımcıları olmak üzere idareciler orduya ve onun kumanda kademesini teşkil eden subay ve generallere karşı çok küçümser ve önemsemez bir tutum içindeydiler. Artan hayat pahalılığı, geçim darlığı subayları perişan ediyor, bunaltıyordu. Her yerde subaylar ikinci derece insan muamelesi görüyordu. Ankara'da apartmanların bodrum katları “Kurmaya Subay katı” olarak isimlendirilmişti. Eğlence yerlerinde subayların adı ‘gazozcu’ idi. Yani pahalı içki ismarlayacak paraları olmadığı için, karaborsacılar, vurguncularla yarış etmek imkânları bulunmadığı için, bu feragatli memleket çocuklarına bu gibi isimler reva görülüyordu (Türkeş, 1988: 26-27).”

İnönü döneminde gözlemlenen bu tutum ve davranışlar, Menderes döneminde de devam etti. Bu bilgilerden hareketle ordu ile DP arasında yaşanan gerilimlerin sadece DP'nin uyguladığı politikalarından değil, İnönü döneminde Türkeş'in belirttiği sorunlardan dolayı da patlak verdiği söylenebilir. Nitekim sorunun temeli İnönü Hükümetine kadar götürülse de, DP'nin 1954'ten itibaren uygulamaya başladığı sert politikalar hem siyasi hem de askeri kanatta büyük bir gerilimin oluşmasına sebebiyet verdi. Bir yandan muhalefet ve ordu, diğer taraftan parti içi anlaşmazlıklar ve ekonomik istikrarsızlık DP iktidarını çepeçevre sardı. Bu olaylara öğrenci protestoları da eklenince, DP iktidarı çıkılmaz bir yola girdiğini fark etti. Feroz Ahmad *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* başlıklı çalışmasında DP iktidarının baskıcı politikalarını protesto etmek amacıyla 28 Nisan 1960'ta İstanbul'da, 29 Nisan 1960'ta da Ankara'da toplanan öğrencilerle bir grup akademisyenin protestolarının, orduya müdahale için büyük bir fırsat verdiğini yazmaktadır. İnönü Hükümetinden kalan sorunlarla DP iktidarının baskıcı politikalarına ek olarak ortaya çıkan bu eylemler sonucunda sıkıyönetim ilan edildiğini de aktarmaktadır. Bu nedenle hükümetten orduya ikazların yapıldığını ve dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun gazetecilere verdiği demeçte, Türk subaylarının politikaya karışmaması gerektiğinin bütünüyle farkındadır, gibi söylemleriyle de ülkede ordu-hükümet arasında krizin derinleştiğini kaleme almıştır. Ardından 27 Mayıs 1960'ta ordunun hükümete el koymasıyla son bulduğunu, ordunun yönetime el koymasıyla da sivil yönetim yerine, askeri vesayetçi yönetimin başladığını aktarmıştır (Ahmad, 1996: 205-207).

5. 1960-1971 ARASI SÜREÇTE TÜRKİYE SİYASETİ

Türkiye’de ilk askeri darbe 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşti. Bu tarihte ordu hükümete el koymuş ve ülkede ilk kez askeri yönetim Milli Birlik Komitesi adıyla ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Darbenin perde arkasına bakıldığında 1954 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan DP’nin uyguladığı politik baskılar ön plana çıkmaktadır. Bu zaferle DP iktidarı, ordunun siyasetten uzaklaşması gerektiğini ve bu bağlamda sivil yönetimin güçlenmesini de planlamıştır. Bu politik uygulama orduda rahatsızlık uyandırmıştır. Sivil iktidarın zaferini kabullenemeyen bazı ordu mensupları, önceki iktidarlarda olduğu gibi yine ordunun siyasal gücünü etkinleştirmek istemişlerdir. Bu bilgiler ışığında Milli Birlik Komitesi adında bir cemiyetin gizlice oluşturulduğunu Milli Birlik Komitesi’nin sekreterlik görevini yürüten Orhan Erkanlı *Anılar-Sorunlar-Sorumlular* adlı kitabında kısaca şöyle açıklamaktadır:

“Milli Birlik Komitesi adıyla iktidarı ele alan teşkilatın başlangıcı 1955-56 senesine kadar gider. Bu yıllarda Yıldız Harp Akademisi’nde talebe olan yüzbaşı-yarbay rütbesindeki bazı subayların birleşmesiyle bir Gizli Cemiyet kuruldu. O tarihte ben de yüzbaşı rütbesiyle Kara Harp Akademisi’nde talebe bulunuyordum. Cemiyete katıldım... Bizim örgütlenmeye başlama tarihimizle, Demokrat Parti’nin zirveden aşağıya kaymaya başlayış tarihinin aynı yıllara rastladığına dikkat çekmek isterim. 1956 yılı içerisinde Türk Ordusu’nda daha bir sürü gizli kuruluş olduğundan hiç şüphe yoktur... Biz de bir süre sonra, ikinci bir gizli örgütle irtibat kurduk ve birleştik. Örgütün ilk ismi ‘Atatürkçüler Cemiyeti’ idi... Bu şartlar altında yıllar geçti ve nihayet 1960 senesi geldi. DP artık tam manasıyla raydan çıkmıştı, tekrar birleşmek ve örgütü harekete geçirmek ihtiyacını duyan eski arkadaşlarımız birer ikişer birbirlerini aramaya ve bulmaya başladılar. Kısa zamanda toparlandık. Durum gözden geçirildi ve en son olarak Ankara’da Türkeş’in evinde toplanarak ihtilal kararını verdik (Erkanlı, 1973: 14-16).”

Verilen karar neticesinde cemiyet üyeleri 27 Mayıs 1960’ta aralarında Türkeş’in de bulunduğu 38 kişilik bir grupla askeri darbeyi gerçekleştirdi. Türkeş, Komite’nin en güçlü isimlerinden biriydi ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yönetime el koyduğunu 27 Mayıs saat 05.30’da bizzat radyodan okuduğu bildiriyle tüm ülkeye duyurdu.⁴

Yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK) üyelerinden Orgeneral Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı oldu. İsmet İnönü de Başbakan olarak görevlendirildi. Başbakanlık Müsteşarlığına da Türkeş getirildi. Bu sistem oluşturulduktan sonra da DP kapatılarak, yönetici ve milletvekillerine yönelik yargılamalar başlatıldı. Yargılamalar neticesinde 16 Eylül 1961’de Hasan Polatkan ile Fatin Rüştü Zorlu, 17 Eylül günü de Adnan Menderes idam edildi. Bu süreçte kapatılan DP’nin ardılı olarak iki parti ortaya çıktı. Biri Adalet Partisi, diğeri Yeni Türkiye Partisiydi. İlki emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala önderliğinde DP’nin bazı eski üyeleriyle birlikte 11 Şubat 1961 tarihinde kuruldu. Diğeri de Bayar-Menderes çizgisine karşı çıkan, ancak DP’nin ilk dönem üyelerinden oluşan bir grup tarafından 13 Şubat 1961’de kuruldu.

⁴ Alparslan Türkeş, “27 Mayıs 1960 Darbesi Radyo Bildirisi”, <https://www.youtube.com/watch?v=31Hvk-f785A> Erişim Tarihi: 29.09.2020.

Bu partinin genel başkanlığına ise, Milli Birlik Komitesi yönetiminde Maliye Bakanı olarak görev yapmış olan Ekrem Alican getirildi. Parti 1973'te kapatıldı. Adalet Partisi ise 1981 yılına kadar aktif siyaset yaptı. 12 Eylül sürecinden dolayı AP de 1981'de kapatıldı. Yerine 1983 yılında Doğru Yol Partisi (DYP) kuruldu (Önal, 2017: 10-23).

Sağlık sorunlarından dolayı 1966 yılında Cumhurbaşkanı Gürsel'in görevine TBMM tarafından son verilerek, yerine Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay seçildi. Sunay, 1966'dan 1973 yılına kadar görevi yürüttü. Öte yandan 1965-1971 yıllarını kapsayan dönemde Süleyman Demirel Başbakan olarak görev yaptı. Bu süre zarfında MBK içinde yaşanan anlaşmazlıklar da çok geçmeden gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Bu durum bazı üyelerin komiteden ayrılmasına neden oldu. Komiteden ayrılanlardan bazıları parti kurarak siyasette aktif olmaya başladılar. Ordunun iktidara gelmesi için büyük bir çaba harcayan, ancak İnönü ve destekçileriyle sorunlar yaşayan Türkeş de, bunlardan biriydi. Türkeş çok geçmeden 1965'te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde⁵ yer aldı. Bu partiyle siyasete atılan Türkeş aynı yıl genel başkan seçildi. Dahası 6-8 Şubat 1969 tarihinde yapılan kongrede partinin isminin değişmesine karar verildi. Kongrenin ikinci günü Türkeş, Dündar Taşer, Kamil Turan ve Muzaffer Özdağ tarafından verilen önerge ile partinin ismi 'Milliyetçi Hareket Partisi' olarak değiştirilirken Türkeş de kurucu lider seçilmiştir (Sanlı, 2017: 373).

1920-1970 yılları arasında kurulan partilerin neredeyse hepsi ya askerler tarafından kurulmuştur ya da üyeleri arasında askerler yer almıştır. 1970'li yıllardan itibaren sivil yöneticilerin sayısında artışlar gözlemlendi. Esas itibarıyla Siyasal İslamcılar da ortaya çıktı. Özellikle 1965-1980 yılları arası incelendiğinde Türkiye siyasetinde iz bırakmış önemli liderlerin varlığından söz edilebilir. Süleyman Demirel, Turgut Özal ve Necmettin Erbakan bu liderlerdendir. Bu liderlerin ortak bir özelliği vardı. Bu özellik Erbakan'ın 1948'de, Demirel'in 1949'da ve Özal'ın 1950'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Mühendislik Fakültesinden mezun olmuş ve birbirlerini tanımış olmalarıydı. Bir de farklı özellikleri vardı. Bu da farklı görüşleri savunmalarıydı. Erbakan muhafazakârlık, İslamcılık ve milli üretim fikriyle, Demirel sosyal görünümlü-muhafazakârlık, liberal ve aşırı pragmatist görüşüyle, Özal da Neo-Osmanlılık, muhafazakârlık ve serbest piyasa ekonomisini savunan görüşüyle ön plandaydı. Neo-Osmanlılık ve muhafazakârlık açısından Özal, Erbakan'a daha çok yakındı. Bundan dolayı siyaset hayatına da ilk adımı İzmir'den Milli Selamet Partisi'yle atmıştır (Milliyet gazetesi, 22 Haziran 1994).

1961'de DP'nin ardılı olarak kurulan Adalet Partisi'nin Genel Başkanlığını Demirel 1962'den 1981'e kadar yürüttü. Bu süreçte Özal ile de birlikte çalıştı. Erbakan ise, Milli Görüş akımının temelini atmaya çalışıyordu. Nitekim 1969 yılında Erbakan liderliğinde Bağımsızlar Hareketi ile başlayan ve 26 Ocak 1970'te kurulan Milli Nizam Partisi'yle Milli Görüş akımı siyasal bir oluşuma dönüştü.

⁵ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi: 1958'de kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Köylü Partisi'nin birleşmesiyle kurulmuş bir partidir.

Fakat çok geçmeden 12 Mart 1971’de emir-komuta zinciri içerisinde vesayetçi yapı, dönemin Cumhurbaşkanı Sunay’a bir muhtıra vererek istifaya zorlaması ve akabinde askeri müdahalede bulunması sonucu, ülke yeniden karışıklıklarla yüz yüze geldi ve bazı partiler kapatıldı. Kapatılan partilerden biri de Milli Nizam Partisi’ydi. Kapatılma gerekçesi olarak da partinin kuruluş beyannamesinin “laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı” olması gösterilmişti. Ancak ne Erbakan ne de dava arkadaşları bu yasaklara karşı yılmadı. Kısa sürede hem Milli Nizam Partisi’nin hem de Milli Görüş’ün ardılı olarak 11 Ekim 1972’de Milli Selamet Partisi’ni (MSP) kurdular. Böylece 12 Mart Muhtırasıyla Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcında MSP de yerini almış oluyordu. Dahası, 12 Eylül 1980’e kadar ki süreçte MSP, Türkiye siyasetinde önemli gelişmelere yol açtı.⁶

6. 1971-1980 ARASI SÜREÇTE TÜRKİYE SİYASETİ

Milli Görüşçüler 1971 yılına kadarki Türkiye siyasetinin acı tablosundan bir an önce çıkıp, milli kalkınmayı ve adil düzenle beraber inanç özgürlüğüne dayalı bir ortam sağlamayı hedeflemiştir. Bu yönüyle oldukça destek bulan Milli Görüş, siyasal bir akım olan Milli Nizam Partisi’yle sahalara inmeyi başarmıştır. 12 Mart Muhtırası’ndan dolayı kapatılan Milli Nizam Partisi’nin yerini, bilindiği gibi, 1972’de Milli Selamet Partisi almıştı. Bu partiyle Milli Görüş fikri seçmen kitlesi nezdinde taban buldu (Yarıcı, 2017: 51-55).

1969 yılında kurulmuş olan *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*’nin (ESAM) rutin “Çarşamba Konferansları” 8 Aralık 2010 Çarşamba günü yine gününde toplandı. Konferansta yapılan konuşmalar Üzeyir Türk tarafından *Milli Görüş İktidarı: Niçin ve Nasıl* başlığıyla kitap haline getirildi. Burada konuşan Milli Görüş düşüncesinin mimarı Erbakan, Milli Görüş’ü kısaca şöyle açıklamaktadır:

“Milli Görüş’ün hedefi maneviyatçı bir Türkiye meydana getirmektir... Milletiyle, vatanyla bir bütünlük içinde olmayı temin etmektir... Hür, müreffeh ve öncü bir Türkiye istemektedir... Bu görüşün kimyasını teşkil eden üç temel esas alınmıştır. Bunlar: Maneviyatçı olmak, hakkı üstün tutmak ve nefis terbiyesini esas almaktır... Bu kimyasından dolayı şu fiziki özelliklere sahiptir: Hidayet, feraset ve dirayettir... Ekonomide adil düzeni esas alıp, milli, güçlü, süratli, yaygın kalkınmayı hedeflemektir... Kısacası milli ve manevi değerlere bağlılığın öğretilmesi, yaygınlaştırılması temel politikadır. Barış, kardeşlik, eşitlik ve adaletin tesis edilmiş olması temel esas olarak görmektedir (Türk, 2019: 31-33).”

Erbakan’ın açıkladığı ilkeler doğrultusunda yol alan Milli Görüş camiası, siyaset sahnesinde de etkili olmaya çalıştılar. Ancak sahneye çıktıkları 1970’in başındaki dönem, yine, Türkiye iç siyasetinin en karmaşık ve kaos içeren ortamıydı. Buna rağmen sahada olmayı aksatmadılar.

⁶ T.C. Resmi Gazete, “Anayasa Mahkemesi Kararları: Milli Nizam Partisi”, 14 Ocak 1972, Sayı: 14072, http://www.esam.org.tr/pdfiler/siyasi_dokumanlar/1%20MNP/MNP%201972%20Kapat%C4%B1lma%20Karar%C4%B1%20Resmi%20Gazete.pdf Erişim Tarihi: 18.10.2020.

Nitekim genel seçimlere bir yıl kala 11 Ekim 1972’de kurulan MSP, seçimlerde de önemli başarı gösterdi. 14 Ekim 1973 genel seçimlerine sekiz parti katılmıştı, ancak en çok ses getiren altı parti oldu. Bu bağlamda Adalet Partisi’nden Demirel, Cumhuriyet Halk Partisi’nden yeni lider Bülent Ecevit, Milliyetçi Hareket Partisi’nden Türkeş, Demokrat Partisi’nden Bayar, Cumhuriyetçi Güven Partisi’nden Turhan Feyzioğlu ve Milli Görüş akımının lideri Milli Selamet Partisi’nden de Erbakan’ın katılımıyla siyaset sahnesi oldukça renklendi (Gülen, 2019: 120-123).

Yeni Şafak gazetesinin “Koalisyonlu yıllar başlıyor: 1973 genel seçimleri” başlıklı ve tarihli haberi; seçim sonuçlarından Adalet Partisi yüzde 29’la 149, Cumhuriyet Halk Partisi yüzde 33’le 185, Demokratik Parti yüzde 11’le 45, Milli Selamet Partisi yüzde 11’le 48 ve Cumhuriyetçi Güven Partisi yüzde 5 ile 13 milletvekili çıkartmıştır. Bu sonuçlara göre hiçbir parti tek başına hükümeti kuramayacağından Türkiye Cumhuriyeti parlamenter sisteminde koalisyonlu dönem başlamıştır. Seçim sonuçlarına göre Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi’nin koalisyonu bekleniyordu. Ancak Demirel, “Halk bize muhalefet görevi verdi.” dedi. Ecevit ise olamaz gözüyle bakılan bir formülü devreye sokarak Milli Selamet Partisi lideri Erbakan’ın kapısını çaldı. İki isim, kısa sürede koalisyon için el sıkıştı. Yüz günü aşkın süren hükümet bunalımı CHP-MSP koalisyonu ile son buldu. Böylece MSP’nin ilk seçimi olmasına rağmen büyük bir başarı sergilemiş oldu ve bundan sonra da siyaset sahnesinde her zaman yerini korudu.⁷

Koalisyonlu dönemde siyasi arenada karmaşık bir durum vardı. Bir yandan 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı üzerinde sürüp giden tartışmalar, diğer yandan ekonomik ve siyasi krizlerle birlikte sokaklarda şiddet ve terör olaylarının baş göstermesi gibi durumlar siyasi ortamı alabildiğine tıkamıştı. Sadece siyasi ortamda değil, ordudan yargıya, sermaye çevrelerinden medyaya, üniversiteden parti içi anlaşmazlıklara kadar pek çok alanda sıkıntılar yaşanıyordu. Bu olaylar demokratik sürecin ve meclisin çalışamaz duruma gelmesine neden oluyordu. Dahası, bazı çevreler tarafından MSP’nin koalisyonda yer alması da büyük bir rahatsızlıkla karşılanmış ve bir an önce yönetimden el çekmesi için yıpratma taktiklerine girişilmişti. Bu nedenlerden dolayı erken seçim olması yönünde baskılar başlamış ve 1977 yılında erken seçim yapılmasına karar verilmişti (Gülbay, 2019: 335-341).

5 Haziran 1977 tarihinde gerçekleştirilecek olan seçimlerde dört partinin ismi öndeydi. İlki Ecevit’in Cumhuriyet Halk Partisi, ikincisi Demirel’in Adalet Partisi, üçüncüsü Erbakan’ın Milli Selamet Partisi ve dördüncüsü de Türkeş’in Milliyetçi Hareket Partisiydi. Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokrat Parti, Türkiye Birlik Partisi ve Türkiye İşçi Partisi de pusulada yerini aldı. Böylece 1977 seçimlerine dokuz parti katılım sağlamış oldu. Yeni Şafak gazetesinin yazısına göre; seçim sonucunda CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, CGP 3, DP 1 milletvekili ile Mecliste temsil edilecekti. CHP birinci parti olarak çıksa da, tek başına hükümeti kuramıyordu.

⁷ Yeni Şafak Gazetesi, “Koalisyonlu Yıllar Başlıyor: 1973 Genel Seçimleri”, <https://www.yenisafak.com/secim-1973> Erişim Tarihi: 19.10.2020.

Bu nedenle CHP seçim sonrası azınlık hükümeti kurmuş, ancak güvenoyu alamadığından Demirel “cephe hükümeti” kurma fikrini ortaya atarak MSP ve MHP’yi yanına almıştı. Böylece Demirel, AP ile MSP ve MHP katılımıyla II. Milliyetçi Cephe hükümetini kurdu. Fakat 11 Aralık 1977’de yapılan yerel seçimleri de CHP kazanınca dengeler değişmeye ve yine siyaset sahnesinde gerilimler artmaya başladı.⁸

11 Aralık 1977’de yerel seçimlerin yapıldığı gün AP’de istifa furyası başladı. Yaklaşık on gün kadar süren istifa furyasında 12 milletvekili istifa etti. Ecevit, AP’den istifa eden 12 milletvekiliyle (Mete Tan, Orhan Alp, Tuncay Mataracı, Mehmet Oğuz Atalay, Şerafettin Elçi, Hilmi İşgüzar, Fethi Acar, Güneş Öngüt, Cemalettin İnkaya, Ahmet Karaaslan, Enver Akova, Ali Rıza Septioğlu) İstanbul Florya’da bulunan Güneş Motel’de görüşme sağlayarak kuracağı hükümette onlara bakanlık vereceğinin sözünü verdi. Yapılan görüşmelerin ardından alınan kararlar doğrultusunda CHP tarafından verilen gensoru oylamasıyla II. Milliyetçi Cephe Hükümeti 31 Aralık 1977 tarihinde düşürüldü. Gensoru görüşmelerine eski partisinden gördüğü baskılar nedeniyle katılmayan Cemalettin İnkaya’nın gensoru görüşmelerine katılmamasıyla “12’ler grubu” bu tarihten itibaren “11’ler grubu” olarak anılmaya başlamıştır (Acar, 2018: 485-486). Gensoru neticesinde Demirel başkanlığında kurulan II. Milliyetçi Cephe (AP-MSP-MHP) hükümeti devrildi ve Demirel dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e istifasını sundu. Korutürk, hükümeti kurma görevini 1 Ocak 1978’de Ecevit’e verdi (Dursun, 2018: 437-438).

Bu karmaşık olaylar karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri boş durmadı. Siyasi gerginlikleri ve anlaşmazlıkları yakından takip eden Ordu, 1 Ocak 1980 tarihinde ekonomik sıkıntıları ve toplumsal gerilimi öne sürerek Cumhurbaşkanı Korutürk’e uyarı anlamında bir mektup gönderdi. Mektuptan sonra da ülkede iç şiddetin artması, ölüm haberlerinin çokça duyulması, karşıt görüşlerin kavgaları gibi eylemler de artınca, Ordu, “Bayrak Harekâtı” adı verilen müdahaleyle Kenan Evren liderliğinde 12 Eylül darbesini gerçekleştirdi. Bu doğrultuda Yeni Şafak gazetesinin haberine göre; darbenin gece 03.00’te ilan edilmesinden sonra aynı gün sabah saat 05.30’da Genelkurmay Başkanı Evren tarafından, Demirel, Ecevit ve Erbakan’a birer tebliğ gönderildi. Tüm tebliğlerde, “TSK yönetime el koymuştur. Hükümetiniz feshedilmiş, parlamento üyeliğiniz düşmüştür. Talimatı getiren subayın ikazlarına uyunuz.” ifadesi kullanılmış ve liderlere gidecekleri adresler de belirtilmişti. Böylece Ecevit ve Demirel için Hamzaköy Gelibolu adresi bildirilirken, Erbakan’a da Uzunada-İzmir adres olarak bildirilmişti. Erbakan’ın bulunduğu Uzunada’ya 14 Eylül’de de Türkes götürülmüştür.⁹

⁸ Yeni Şafak Gazetesi, “Darbenin Ayak Sesleri: 1977 Genel Seçimleri”, <https://www.yenisafak.com/secim-1977> Erişim Tarihi: 20.10.2020.

⁹ Yeni Şafak Gazetesi, “Halk Yeniden İktidarda: 1983 Genel Seçimi”, <https://www.yenisafak.com/secim-1983> Erişim Tarihi: 20.10.2020.

Bu bilgiler ışığında Milli Görüş fikriyle siyaset sahnesine atılan Erbakan ve arkadaşları, 1980 yılına kadar önce Milli Nizam, sonra da Milli Selamet Partisi'yle iç siyasette etkili isimler olarak Türkiye siyaset tarihine geçtiler. Bu süreçte İbrahim Halil Çelik de Şanlıurfa'da Milli Görüş davası için o sırada resmi görevi olan Halk Eğitim Merkezi başkanlığının yanı sıra, gayriresmi olarak seçim çalışmalarında, toplantı ve diğer etkinliklerde parti hatibi olarak çalışıyordu. Çalışmalarıyla göze batan Çelik, dönemin vesayetçi zihniyetleri tarafından Şanlıurfa'dan sürgün edilmesi için karar çıkarıldı. Bunun üzerine Çelik, sürgün hayatı yaşamak yerine, çevresiyle yaptığı istişareler neticesinde görevinden istifa ederek yaklaşan 1984 yerel seçimlerinde Refah Partisi'nden aday olmayı seçti.

7. İBRAHİM HALİL ÇELİK'İN HAYATI, GÖREVLERİ VE SİYASİ KARIYERİ

Kapatılan MSP'nin yerine, Erbakan siyasi yasaklı olduğundan dolayı, 1983'te Ahmet Tekdal başkanlığında Refah Partisi (RP) kuruldu. RP tüm engellemelere rağmen, hem yerel hem de genel seçimlerde oylarını artırarak 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıktı. Hem muhafazakârların birlik ve beraberliğine hem de Refah Partisi'nin İslamcılık politikalarına karşı rahatsızlık duyanlara rağmen önemli başarılar elde eden RP, vesayetçi yapılar tarafından 28 Şubat postmodern darbeyle kapatıldı. Siyasal İslam bağlamında 1983-1998 yılları arasında önemli faaliyetlerde bulunan RP, 21. yüzyıl Türkiye'sinin değişim ve dönüşümünün temelini de oluşturduğundan bahsedilebilir (Ateş, 2018: 597).

Bu gelişmeler ışığında RP dönemi, Milli Görüş'ün en başarılı dönemlerinden birini yaşattığından ve Türkiye siyaseti açısından da önemli izler bıraktığından söz edilebilir. Yeni sürecin Refah Partisi'nin 1984 yerel seçimlerinde Şanlıurfa'dan Belediye Başkanı olarak aday gösterilen ve büyük bir oy farkıyla kazanan İbrahim Halil Çelik'le başladığı ileri sürülebilir (Baykuş, 2021).

7.1. Hayatı

İbrahim Halil Çelik, 1947 yılında Şanlıurfa merkeze bağlı Tezharap Köyü'nde dünyaya geldi. Köyün önde gelenleri ile yaşanan bazı anlaşmazlıklardan dolayı ailesi Hilvan ilçesine bağlı Çekur Köyü'ne sürgün edildi. Şanlıurfa'nın en kalabalık ve köklü aşiretlerinden Badıllı aşiretine mensup ve Demokrat Parti'ye oy vermekle bilinen Çelik ailesi, Çekur Köyü'nde mukim iken, 1954 seçimlerinde köyün ağası Mustafa Kalender tarafından CHP'ye oy vermeleri istenir. Ancak son derece politize bir aile olan Çelik'ler, DP'ye oy vermekte ısrar edince köyde kavga çıkar. Bunu duyan Badıllı aşiret lideri Bekir Bey, Çelik ailesini tekrar Tezharap Köyü'ne davet etmiştir. Çelik ailesinden bazıları köye dönerken bazıları da Şanlıurfa merkeze taşınmıştır. İbrahim Halil'in ailesi merkeze taşınmayı tercih etmiştir. Çelik'in, naif bir insan olan annesi Adile Hanım, bebeği İbrahim Halil 11 aylık iken vefat eder. Annenin vasiyeti üzerine Çelik, büyütülmesi için anneanne Meryem Hanım'a verilir. İkinci kez evlenmiş olan baba Ahmet, eşinin baskısından dolayı Çelik'le ilgilenememektedir.

Bütün babalığı, bazen gizli gizli birkaç şekeri, iki göz görmeden oğlunun avucuna sıkıştırmaktan ibarettir. Genç yaşta dul kalmış olan anneanne Meryem Hanım da ikinci evliliğini Çelik'in amcası Mehmet ile yapmıştı. Henüz süt emen bir bebek iken annesini kaybeden Çelik'i, anneanne Meryem Hanım aylarca, çocuklu komşu kadınlara, hatta bazen köyden geçen yolcu kadınlara, yakın komşu köylere emzirtmek için götürürdü. Bu nedenle Çelik'in tam 13 sütanesi vardır. Meryem Hanım'ın öz annesi olmadığı Çelik'ten saklanır. Ortaokulda okuduğu sıralarda, yakın akrabaların ağızlarından kaçırıldıkları yarım yamalak bilgilerle durumdan kuşkulanan Çelik, Meryem Hanım'ı zorlayarak gerçeği öğrenir. Gerçek, ikisini birbirine daha fazla bağlar (Çelik ile röportaj, 2020).

1954 yılında taşındıkları şehir merkezinde Meryem Hanım, topladığı Ebegümece, Kediotu gibi otları bağ bağ satarak Çelik'e bakar. Bu çetin sosyo-ekonomik koşulların içinden gelmiş olmanın Çelik'e hayata tutunma, önüne çıkan fırsatları değerlendirme, zorluklarla mücadele etme, başarı ve zafere odaklanma gibi kişilik özellikleri katmıştır. Nitekim eğitim hayatı boyunca bir yandan pamuk toplamak, çapa vurmak, çay ocağında çıraklık yapmak, su satmak gibi işler yaparken, diğer yandan eğitimini başarılar göstererek azimle sürdürmüş, lise yıllarından itibaren Şafak, Urfa'nın Sesi, Hizmet ve Güneydoğu gibi yerel gazetelerde yazılar yayımlamıştır. Fark derslerini vererek Şanlıurfa Öğretmen Lisesini dışarıdan bitirmiş, 1966-67 eğitim-öğretim döneminde, ilkokulu okuduğu Turan İlkokulu'nda vekil öğretmen olarak görevlendirilmiştir (Çelik ile röportaj, 2020).

1967 yılında asaleten atandığı öğretmenlik için tayini Zonguldak Kilimli'ye çıktı; fakat aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Tarih ve Edebiyat Bölümünü kazandığı için tayin edildiği yere gitmedi. Kazandığı fakültenin gece bölümüne kayıt yaptı. Mütedeyyin Çelik ailesinin, büyüklerden intikal eden tek parti döneminin din karşıtı uygulamalarının hikâyeleriyle büyümüş olan Çelik, yaşı ilerledikçe Kemalizm, laiklik gibi kavramları da sorgulamaya başlar ve kendini bu kavramlara ve söz konusu uygulamaları yapmış olan isimlere yakın olmayan, hatta tam tersi bir yere konumlandırır. Sistemin, Cumhuriyetin ilanından beri sindirdiği, yok etmeye çalıştığı dindarların içinde yer aldığı her türlü oluşuma, ortaokul sıralarından beri ilgi duyar, şartlar elverdikçe içinde yer alır. Bediüzzaman Said Nursi'nin Nur hareketi de bu oluşumlardan biridir. Çelik, ortaokul sıralarından beri Şanlıurfa'daki Nur gruplarının içinde yer almış, derslerine katılmıştır. İstanbul'a gelince de bu cemaatle alakasını kesmemiş, hatta bir üst noktaya taşımıştır (Baykuş, 2021).

Üniversite eğitimi için İstanbul'a giden Çelik, hem eğitimini tamamlamak için derslere katılım gösteriyor hem de geçimini sağlamak için İstanbul'un çeşitli yerlerinde ve Kocaeli'ye bağlı Deretepe köyünde öğretmenlik yapıyordu. Bediüzzaman ve Risale-i Nur hizmetini benimsemiş bir aileden gelen Çelik, bu uğurda ilk gözaltını da yaşamıştır. Şubat 1967'de İstanbul Süleymaniye Kirazlı Mescit medresesine yapılan bir baskında içlerinde Mehmet Kutlular, Mehmet Yeprem, Sabri Ekmekyapar gibi isimlerin de bulunduğu 10 kişilik Nur cemaati şakirtleriyle beraber ilk defa gözaltına alınmıştır. Hamal kıyafetiyle cemaate giren emniyetin bir muhbiri tarafından ihbar edilmişlerdi.

Eminönü Emniyet Müdürlüğünde üzerinde “Burada Allah yoktur!” yazan nezarethanede tutuldukları iki gün boyunca namazlarını topluca kıldılar. Avukatlığını Bekir Berk’in yaptığı davanın duruşmasına kalabalık bir polis grubunun refakatinde götürülürlerken, yolda ezan okunması üzerine “Cumayı camide kılacağız!” diyerek polisle yaşanan tartışmanın sonunda isteklerini kabul ettirdiler ve namazı Yenicami’de kılmaya muvaffak oldular. Duruşma sonunda tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldılar (Çelik ile röportaj, 2020).

1968 yılında üniversitedeki eğitimi devam ederken, İstanbul Özel Erenköy İlkokulu’nda öğretmen olarak çalışmaya başlar. Üniversite öğrenciliği ve öğretmenliğin yanı sıra dönemin etkili sağ görüşlü Tohum ve Hilal dergilerinde Muhammed Halid Alpaslan, İbrahim Halil Ruhavi, Mikdat Lamih, Ömer Faruk Çelik ve İbrahim Halil Çelik imzalarıyla yazılar yazmıştır. Bu esnada Erbakan’ın başlattığı Milli Görüş toplantılarına da katılıyordu. Bir yıl çok yoğun geçmişti. 1969’da yapılan genel seçimlerde Erbakan Konya’dan Bağımsız Milletvekili olarak Meclis’e girmeyi başarmıştı. Bu durum Çelik’in mensubu olduğu Milli Görüş camiasına büyük bir sevinç yaşattı. Çünkü dönemin zor şartlarında (baskı, yıldırma, yasaklama) böyle bir başarının elde edilmiş olması, ileriki dönemlerin sinyallerini veriyordu. Bu yıl akrabası Muhsine Hanım’la evlenir. Aynı yıl Kocaeli Deretepe Köyü İlkokulu’na öğretmen olarak atanır. Tekrar döndüğü İstanbul Özel Erenköy İlkokulunda bir yıllık öğretmenlikten sonra Şanlıurfa’ya atamasını ister. Şanlıurfa Mithatpaşa İlkokulu’nda iki yıl öğretmenlik ve idarecilik yapar. 1973-75 yılları arasında akrabalarının Külaflı Köyü İlkokulu’nda askerliğini er öğretmen olarak yapar. Badıllı aşiretinin şehre yakın köyü olan Külaflı’dan Şanlıurfa merkeze gidip gelmek zor olmadığı için, merkezdeki arkadaşlarıyla da irtibatını sürdürür. Er öğretmen olarak görev yaparken 1974 yılında Zübeyir Yetik, Mehmet Kayacan, Halil Soran, Mehmet Adil Oymak, Adil Saraç, Abdülkadir Subaşı, Ali Bahçıvan, Ahmet Halıcı, Ahmet Apaydın, Hikmet Parmaksız, Bakır Yavuz ve Mehmet Emin Ergin gibi arkadaşlarıyla 1975 yılında “Harran Üniversitesini Kurma Derneği”ni kurar. Aynı yıl Halk Eğitimi Başkanlığına da atanır (Çelik ile röportaj, 2020).

Harran Üniversitesi Kurma Derneği ile Şanlıurfa’nın düşünce ve siyaset hayatında önemli izler bırakan “Harran” grubunun, kamuoyunda duyulmaya başladığı ilk etkinliğidir. Yukarıda herhangi bir vesileyle zikredilen ve çoğunluğu öğretmen olan isimler, sık sık bir araya gelerek Şanlıurfa ve Harran’ın, kültürel ve bilimsel alanda çok zengin olan geçmişine layık bir noktaya gelmesi için neler yapılabileceğini tartışırlar. Şanlıurfa’nın Sarayönü semtinde bulunan Filiz Kahvesi’nde, daha sonraları ise yine oraya çok yakın bir yerde kurdukları Harran Kitap Evi’nde toplanan bu insanların hepsi dindar ailelerden gelmekte; siyasi olarak da dini referanslı cemaat ve gruplarla ilişki içindedirler. O sırada sistemle yaşadığı sancılı bir ilişki içinde, Türkiye’nin siyaset hayatında kendisine yer açma arayışında olan Erbakan’ın Milli Selamet Partisi, bu genç öğretmenlerin de çekim merkezindedir. Seçimlerde çoğu izin alarak kapı kapı dolaşır, toplantılar, sohbetler düzenlerler (Baykuş, 2021).

Çelik ise bu seçim çalışmalarının hatibidir. Ev ve açık hava toplantılarında kitleye konuşmayı o yapmaktadır. Bu toplantılarda edindiği hitabet birikimi, daha sonraları Anadolu'nun her yanında kendisine aşına kitleler var edecek, gittiği her yerde tezahüratlarla karşılanmasını sağlayacaktır. Daha sonra mütedeyyin kitle arasında İbrahim Halil Çelik adının, sistem karşıtı gözü pek, cesur bir anlamla eşdeğer bir kimliğe dönüşmesinin temelinde, bu dönemden itibaren edindiği, kitlelerin nabzını elinde tutabilen, onları ajite edebilen hitabet gücü var olacaktır. Kitlelerle diyalog kurabilme yeteneğini geliştirdiği alanlardan biri de, Halk Eğitimi Merkezi Başkanlığı görevi dolayısıyla sık sık gittiği köylerde köylülerle iç içe olabildiği sohbetlerdir. Şehir sakinleriyle kurduğu bu diyalogu, bu gezilerde köylülere de yayabilmiştir (Baykuş, 2021).

7.2. Görevleri

1975 yılı, Çelik'in eğitimciliğinin yanı sıra idareci olarak hayatında yeni bir sayfanın açıldığı yıl oldu. Bu yıl Milli Eğitim Müdür Yardımcılığına atandı. Dönemin uygulamasına göre bir Milli Eğitim Müdür Yardımcısı, Halk Eğitimi Merkezlerinin yöneticisi olarak da görevlendiriliyordu. Bu nedenle Çelik, Milli Eğitimdeki görevinin yanında Şanlıurfa Halk Eğitimi Başkanı olarak da göreve başladı. Halk Eğitimi Başkanlığı Çelik'e, sıradan bir bürokrat olmanın ötesinde, mahalli planda da olsa halkla daha yakından temasta bulunma imkânı sağladı. Çelik, bu görev sırasında Şanlıurfa merkez, ilçeler ve köyleri de içine alan geniş bir hizmet anlayışını, bürokrasinin sınırlarını sonuna kadar zorlayarak oturtmaya çalıştı. 1976 yılında derneğin faaliyeti olarak "Neden Harran Üniversitesi İstiyoruz?" adıyla bir kitapçık yayınlandı. Harran Üniversitesinin kurulması artık "Harrancılar", "Harraniler", "Harran Grubu" adlarıyla bahsedilen bu arkadaş grubunun, başta Çelik olmak üzere, gündemlerinin en önemli maddesidir. Yazdıkları yazılarda, gittikleri toplantılarda mutlaka üniversiteye değinilmektedir. Grubun bu karıncavari çalışmaları, semeresini vermeye başlamıştır. Vali Refet Üçelli'nin de girişimleriyle 16 Temmuz 1976'da Harran Üniversitesi'ne temel olmak üzere Şanlıurfa Meslek Yüksek Okulu, 1978 yılında ise Ziraat Fakültesi kurulmuştur(Çelik ile röportaj, 2020).

Çelik, 1975-1984 yılları arasında Halk Eğitimi Başkanlığı görevini yürütürken, 12 Eylül Darbesi yaşandı. Aktif olan MSP de çok geçmeden 1981'de vesayetçiler tarafından kapatıldı. Kapatılma gerekçesi yine aynıydı: "Laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı olduğu" gerekçe gösterilmişti. 1982 yılında Çelik, ikinci evliliğini Havva Hanım'la yaptı. Her iki evlilik devam etmekte olup, ilk evliliğinden yedi, ikinci evliliğinden de iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Halk Eğitimi Başkanlığı döneminde Çelik'in siyasi çalışmalarından dolayı, vesayetçi zihniyetlere sahip, dönemin Milli Eğitim Müdürlüğünde çalışan bazı yöneticiler Çelik'e baskı uygulamakta ve zaman zaman soruşturmalar açmaktaydılar. Soruşturmalarından aklanmış Çelik için bu kez, Sinop'a sürgün kararı verilmişti. 12 Eylül cuntasının direktifleriyle çalışan Milli Eğitim Müdürlüğünün yöneticileri tarafından bu karar kendisine tebliğ edilmiş ve Sinop'a gitmesi istenmişti. Fakat Çelik gitmedi. Bu sırada erken seçim kararı alınınca da Çelik; Arap Hoca, Derviş Hoca ve Molla Said Hoca gibi etrafındaki önemli isimlerle yaptığı istişare sonucu Belediye Başkanlığına aday olmak için karar aldı.

Bu karar üzerine Halk Eğitimi Başkanlığı görevinden de istifa ederek, 25 Mart 1984 yerel seçimlerinde, Erbakan siyasi yasaklı olduğundan dolayı, 19 Temmuz 1983 yılında Ahmet Tekdal Başkanlığında kurulan Refah Partisi'nden Şanlıurfa Belediye Başkanlığına aday oldu. Böylece Çelik'in aktif bir şekilde siyasi kariyeri de başlamış oluyordu (Kurtoğlu, 2017: 55).

7.3. Siyasi Kariyeri

Çelik, belediye başkanlığına aday olduğunda seçimlere yaklaşık yedi ay vardı. Bu yedi aylık sürede Çelik ve arkadaşları, askeri baskılara, siyasi yasaklara, ekonomik sıkıntılara, sosyokültürel ayrımcılıklara rağmen durmadan çalışmalarına devam ettiler. Zaten 1970'li yılların başlarından beri Şanlıurfa'da aktif çalışan, halk tarafından sevilen ve halkla iç içe olan bir grup vardı. Bu grup, Çelik'in de içinde bulunduğu Harran (Harranîler) grubuydu. Harran grubu, Çelik isminin estirdiği rüzgârla, genci ve yaşlısıyla Şanlıurfa halkından destek alarak çalışmalarına hız verdi. Siyaset açısından o dönemin kısıtlı ve kötü şartlarına rağmen önemli stratejik girişimlerde bulundu. Bu minvalden hareketle seçim gününe kadar çoluk-çocuk ve eşlerini babalarının evine gönderen Harran grubu, evlerini de bir miting alanıymış gibi kullandılar. Çelik, bu evlerde halka hitap ediyormuş gibi sesini kasetlere kaydediyordu. Ardından bu kasetleri de gece-gündüz demeden dava arkadaşlarıyla birlikte evlere dağıtıyordu. İnsanlar bu kasetleri, o dönem popüler olan ve neredeyse her evde bulunan teypler aracılığıyla dinliyorlardı. Bu stratejik eylem sayesinde Çelik'in sesi, her evde yankılanıyor ve yükseliyor olmuştu. Çünkü her tarafta sadece Çelik miting yapıyormuş gibi geliyordu. Bu kaset eylemi Çelik ve dava arkadaşlarının önemli bir stratejik planlamasıydı. Bundan dolayı diğer rakip parti adaylarını bu durum karşısında sönük bırakmışlardı. Harranîleri yakından takip eden ve çalışmalarına şahit olan rakip partinin adaylarından biri, seçim günü henüz oy kullanma işlemi bitmeden, şu sözleri sarf eder: “Zafer, ancak bu şevk, azim ve fedakârlıkla kazanılır! Sonuç şimdiden bellidir: Çelik seçimi aldı!” ve öyle de oldu. Özetle yedi aylık kısa bir sürede büyük bir başarı elde edilmişti (Çelik ile röportaj, 2020).

25 Mart 1984 yerel seçimlerinde Refah Partisi Şanlıurfa'yı ve Van'ı aldı. Refah Partisi'nden seçimi kazanan ve Van Belediye Başkanlığına seçilen Mustafa Çohaz, vesayetçi yapının baskılarına dayanamayıp altı ay geçmeden partisinden istifa ederek Turgut Sunalp başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne geçti. Böylece Türkiye siyasetinde Refah Partisi olarak tek belediye Şanlıurfa kalmış oldu. Öte yandan Çelik isminin Türkiye siyasetinin gündemine oturmasında da etkili oldu. Artık tüm gözler Çelik'te idi. Dönemin iktidar partisi Çelik'in şevkle, azimle ve fedakârlıkla çalışmasını engellemeye çalışmış olsa da, Çelik seçimi kazanmıştı ve “Türkiye’de şehir bazında Refah Partili tek belediye” unvanını almıştı (Yalanız, 2011: 39-42).

Bir Siyasal İslamcı olarak Çelik, yeni dönemde dini aktivitelere çok önem verdi. İnsan aklına ve inançlarına aykırı düşen, ama birileri tarafından ısrarla dayatılmaya çalışılan uygulamalara karşı çıkararak kazanmış olduğu makamın hakkını vermeye çalıştı. Öte yandan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar sorun olmayan İslam dinini, Cumhuriyet Dönemi'nde bir sorunmuş gibi gösterenlerin ilkelerine karşı çıktı. Bilindiği gibi cumhuriyetin ilk yıllarında İslamcılara ve İslam'a yönelik uygulanan sert politik kararlar, hızlıca büyük bir sorun haline gelmişti (Birlik, 2010: 260). Fakat bu sorunlar 1938 yılında ebediyete intikal eden Atatürk'ten sonraki İnönü Hükümetinde daha da derinleşti. O dönemden bugüne vesayetçi yapılarca din önemli bir sorunmuş gibi gösterildi ve sönmüştür olmeye çalışıldı. Bu yapıya karşı Siyasal İslamcılar harekete geçerek özellikle 1960-2000 yılları arasında büyük bir etki bıraktılar (Çetin, 2000: 316-318).

Fakat bu etkinin de bir bedeli oldu. Esas itibariyle 12 Eylül ve sonrası dönemde vesayetçi yapılarca yaşatılan baskı ve yasaklanmalar var olan sorunlara daha da geniş bir boyut kazandırdı. Bu süreçte sürgünler, yasaklar ve gözaltılar oldu. Hapishaneler dolup taşıdı. Pek çok canlar yandı ve kanlar döküldü. Bu anti-demokratik ve hukuksuz uygulamalar dünya kamuoyuna da yansdı. Buna karşılık olarak vesayetçi yapı 14 Kasım 1984 tarih ve 84/8769 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "Atatürk Uluslararası Barış Ödülü Tüzüğü" çıkartmıştır. Ödül, 1986-2000 yılları arasında dünya barışına katkıda bulunanlara verilmiştir. Hemen akabinde 6 Eylül 1987'de yapılan referandum ile bazı yasaklar da kaldırılmıştır. Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan'a getirilen siyaset yapma yasağının kaldırılmış olması bu hususta zikredilebilmektedir.¹⁰

Bu gergin ve çetrefilli ortamda Çelik, belediye başkanlığı görevini mücadelelerle yürütmeye çalıştı. 26 Mart 1989 seçimlerinde tekrar aday olunca Şanlıurfa halkı oyunu yine Çelik'ten yana kullandı. Bu seçimlerde de başarılı olan Çelik, ikinci kez Şanlıurfa'yı Refah Partisi'ne kazandırdı. Bu dönem Türkiye'de Şanlıurfa ile birlikte beş il Refah Partisi'ni tercih etti. Bu iller sırasıyla Van, Kahramanmaraş, Sivas, Şanlıurfa ve Konya'dır.¹¹

1989 yılında yerli ve yabancı basında çıkan haberler, Mustafa Çalışkan tarafından *Konya Federal İslam Cumhuriyeti* adlı kitapta derlendi. Çalışmaya göre seçimden sonra 15 Nisan 1989 tarihinde RP'li 5 il, 15 ilçe ve 60 belde belediye başkanı, Erbakan başkanlığında Ankara/Balgat'taki Genel Merkez binasında toplantı için bir araya geldiler. Toplantıya katılanlar arasında en sert konuşmanın Çelik tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Çelik'i sert bir konuşmaya sevk eden olay, her ne kadar RP'li Konya Belediye Başkanı Halil Ürün'ün tamamen iyi niyetle yaptığı bir girişimin çağdaş kadınlar tarafından hazmedilemediği ve suiistimal edilmek istendiği üzerine olsa da, Cumhuriyet Dönemi'nden beri İslam'a ve Müslümanlara yönelik yapılan baskı ve yasakların da etkisi söz konusudur. Başkan Ürün'e yönelik yapılan baskı ve yıldırımlar, Çelik nezdinde bardağı taşıran son damla olarak görülebilir.

¹⁰ *Yeni Şafak Gazetesi*, "Siyasi Yasakları Halk Kaldırdı: 1987 Referandumu", <https://www.yenisafak.com/secim-referandum-1987> Erişim Tarihi: 13.10.2020.

¹¹ ____, 1989 Yerel Seçim Sonuçları, "Refah Partisi", <http://www.secim-sonuclari.com/refah-partisi>.parti Erişim Tarihi: 13.10.2020.

Başkan Ürün'e, Selçuk Üniversitesi'nden 50'ye yakın öğrenci, kız-erkek öğrenci otobüslerinin ayrı olması için talepte bulunmuş, bu talebe de Ürün olumlu yanıt vermişti. Esas itibarıyla kız-erkek öğrenci otobüsleri Ürün'ün başkanlığından önceki Anavatan Partisi (ANAP) döneminde ayrıydı. Başkan Ürün sadece bu ayrı uygulamayı devam ettirecekti. Fakat bu uygulamaya hem dönemin Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Halil Cin hem de çağdaş kadınlar tepki gösterdi. Bu olay Türkiye gündemini oldukça meşgul etti. Bunun üzerine Çelik, "Öyle bir duruma geldik ki, neredeyse kadın ve erkek tuvaletinin bile birleşmesini isteyecekler." dedi. Bir gazetecinin sorusu üzerine, "Atatürkçü ve laik" olmadığını açıklayan Çelik, sadece Müslüman olduğunu söyledi. Çelik, "Türkiye laik bir Cumhuriyet midir?" sorusunu, "Ben, Atatürkçü değilim." diye yanıtlarken, "Söylediğiniz bu sözler, Atatürk'e karşı söylenmiş bir söz müdür?" sorusuna da, "Nasıl isterseniz öyle yorumlayın." karşılığını vermiştir. Bu açıklamalardan dolayı Ramazan ayında, Ankara'da 15 gün gözaltına alındı. Bu gözaltı tüm Türkiye'nin Çelik ismine odaklandığı tarihi bir hadise oldu. Kısacası 1989 yerel seçimleri Türkiye iç siyasetinin Çelik ismine odaklandığı bir dönem olarak tarihi kayıtlara geçmiştir (Hürriyet Gazetesi, 1989-Çalışkan, 2017: 179-180).

Başkan Ürün'ün önceki dönemden kalan uygulamayı devam ettirmek istemesi, hem siyaset kanadından hem de İslamcılık anlayışına karşı olanlar tarafından "irtica, anti-demokratik ve anti-laiklik" olarak görülmüştür. İstanbul Yerköy'de 1984 yılında bağımsız olarak çalışan Belediye Başkanı Abdülkadir Uyar döneminde kız ve erkek öğrencilerin otobüsleri ayrı olarak sefere konulmuştu. 1989 seçimlerini kazanan Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) Belediye Başkanı Ali Rıza Aslan da, Başkan Uyar'ın uygulamasını devam ettiriyordu. Devam ettirmesinin nedeni ise, hem öğrencilerin hem de velilerinin talepte bulunmuş olmasıydı. İşin enteresan yönü ise, Yerköy Belediyesi herhangi bir "irtica, anti-demokratik ve anti-laiklik" tepkilerle karşılaşmamıştı. Aksine demokrat, Atatürkçü, laik ve modern olarak görülmüştür (Ayne, 2017: 132-133).

Çelik'in sert çıkışları Türkiye'nin gündemine oturdu. Kamuoyu Çelik'in partisinden ceza almasını beklerken, Erbakan ve kurmayları, Çelik'in gıyabında yaptığı istişarelerden hareketle, Çelik'in yaklaşan 1991 genel seçimlerinde Milletvekili adayı olması yönünde karar verdiler. İstişare kararıyla Çelik, 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde Şanlıurfa'dan milletvekili adayı olmuştur. Bu durum Türkiye siyaset tarihine de damgasını vurmuştur. Çünkü Belediye Başkanlık görevi devam eden birinin genel seçimlerde milletvekili seçilerek Meclise girmesi bir ilki oluşturmuştur. Böylece Çelik, TBMM'de 19. dönem Refah Partisi Şanlıurfa milletvekili olarak yerini almıştır (Baykuş, 2021).

1991 yılında mecliste yerini alan Çelik, Refah Partisi çatısı altında, çok fazla alışkın olunmayan bir siyaset yapmaya başlamıştır. Çelik, sadece İslamcılara yönelik başlatılan psikolojik baskılara karşı değil, demokrasiden uzak, insan haklarını ihlal eden, dönemin baskıcı yönetimine karşı çok sert çıkmıştır. 1980-2000 arası dönem Türkiye'de insan haklarının en çok çiğnendiği dönemlerden biri olmuştur.

Türkiye’deki bu gündem internet olanaklarının sınırlı olduğu bir dünyada Güney Afrika Cumhuriyeti lideri Nelson Mandela’nın da gündemine girmiştir. Hayatını demokrasiye, insan haklarına ve baskıların kaldırılmasına hizmet ederek geçiren Mandela’ya, Başbakan Demirel başkanlığında 1 Nisan 1992 tarihinde düzenlenen toplantı sonunda “*Atatürk Uluslararası Barış Ödülü*”nün verilmesi kararlaştırılmış ve Dışişleri Bakanlığı tarafından Mandela’ya bildirilmiştir. Fakat Mandela, Türkiye’deki insan hakları ihlallerini, anti-demokratik uygulamaları ve yapılan baskıları gerekçe göstererek ödülü kabul etmediğini ifade etmiştir. Mandela’nın açıklaması tüm ülkede bir şok etkisi oluşturmuş ve yeni tartışmalara yol açmıştır. Tartışma, vesayetçi yapılarca başlatılan Barış Ödülü’nün kaldırılmasına kadar gidebilmiştir. Esas itibarıyla dönemin vesayetçi yönetimi ile mücadele eden Siyasal İslamcıların haklılık payı da, Mandela’nın açıklamaları doğrultusunda bir kez daha kanıtlanmış oluyordu (Bal, 2021: 169-171).

19. dönem milletvekili olarak mecliste aktif bir şekilde çalışmalarını yürüten Çelik, 20. dönem Refah Partisi Şanlıurfa Milletvekili olarak tekrar seçilmiştir. Öte yandan TBMM İdare Amirliği görevine de getirilmiştir. Bu dönem Refah Partisi’nden Rize Milletvekili Şevki Yılmaz ve Ankara Milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan da Çelik’e katılarak seslerini yükseltmeye başlamışlardır (Ertan, 2012: 5).

24 Aralık 1995 seçimlerinden % 21 oy ve 158 milletvekiliyle birinci parti olarak çıkan RP, bu başarısına rağmen tek başına hükümet olacak güce sahip değildi, ancak bir başka partiyle koalisyon hükümeti kurabilirdi. İttihat ve Terakki’den beri, hatta II. Mahmut’tan beri toplumu temsil anlamında ekalliyet durumunda olan kesim, koalisyon olarak da Müslüman çoğunluğun hükümet olmasını sindirecek durumda değildi. Cumhurbaşkanı, teamüle göre, en fazla oyu alan partiye hükümeti kurma görevi verirdi. Hükümeti kurma görevi alan RP, tüm partilerle yapılan görüşmelerden sonuç almaya çalıştı, ancak sistemin refleksleri harekete geçmeye başlamıştı. Diğer partilerle yapılan görüşmelerde, başta anlaşma sağlanıyor olmasına rağmen, ertesi gün partiler anlaşmadan çekiliyorlardı. *Ordu, yüksek yargı, sermaye çevreleri, üniversite* ve (özellikle) *medya*, görüşmeler başlamadan, görüşmelere oturacak partileri tehdit etmeye, akıbetinin örnek alınması için Adnan Menderes adını dillendirmeye başlıyorlardı. Sistemin bu *beş gücü*, açıkça kendilerini “Beşli Çete” olarak adlandırıyorlardı (Yeni Şafak, 7 Nisan 2017).

Beşli Çetenin tüm gayretlerine rağmen, usulsüz ve teamüle aykırı olarak kurulan Anavatan Partisi-Doğru Yol Partisi koalisyon hükümeti, meclisten güvenoyu alamadığı için yürümedi. Tekrar hükümeti kurma görevi alan RP yoğun görüşmelerden sonra 28 Haziran 1996 tarihinde Doğru Yol Partisiyle koalisyon hükümeti kurdu (Kılıç, 2012).

Refah-Yol Hükümetinin işbaşında olduğu bir yıl içinde ekonomide, dış politikada, sağlıkta, eğitimde ve terör meselesinde üstün başarı gösterildi. Bu başarı, muhalif köşe yazarları tarafından da kabul ediliyorken, Beşli Çetenin etkili unsurları tarafından toplum gerdiriliyor, sistemin tehlikede olduğu endişesi her tarafa pompalanıyor ve Refah-Yol hükümetinin indirilmesi gerektiği açıkça dile getiriliyordu.

Hatta o dönemde Hürriyet gazetesinin “Gerekirse silah bile kullanırız!” manşetlerinden geçilmiyordu. Bunun yetmediğini gören Beşli Çete birkaç gün içinde darbe olacak söylentisi yaymaya başladı.¹²

Çelik, “Şevki Yılmaz ve Hasan Hüseyin Ceylan gibi milletvekili arkadaşlarıyla, Cumhuriyetin ilanından beri Müslümanlara “istenmeyen ve tasfiyesi gereken kesim” olarak gören Kemalist sistemin dayandığı temel kurumlara ve kavramlara yönelik bir yıpratma siyaseti izledi. Çelik’in yürüttüğü bu siyaset sayesinde sistem tarafından ötekileştirilen kitleler, sistemi yargılamaya, sorgulamaya başladı. Müslümanların üstünde bulunan korku iklimi dağılmaya, özgüvenleri yerine gelmeye başladı. Sisteme karşı yürüttüğü bu yıpratma siyaseti partinin lideri Erbakan tarafından da her zaman destek gördü (Çelik ile röportaj, 2020).”

Yıpratma siyasetine karşı Beşli Çete harekete geçti. Yıpratma siyaseti yapanlar hakkında bilgiler ve isimler toplayarak liste oluşturmaya başladı. Listenin en baş sıralarında Çelik’in ismine yer verdiler. Etrafta “darbe” olabileceğine dair söylentiler dolaşmaya başladı. Bu söylentilere cevaben Çelik, hükümeti darbeye tehdit edenlere karşı “Darbe olursa biz de halkı sokaklara çıkarırız!” şeklindeki formülü bir demeçle ilk defa ifade eder. Ancak halim-selim ve uzlaşmacı bir yapıda olan Erbakan, bu formülün çok kan dökülmesine yol açacağı endişesiyle son ana kadar barışçıl yolları dener. Fakat Beşli Çete barışçıl politikaları görmezden gelerek, irtica ile devletin yönetilmek istendiğini ve büyük bir tehlike olacağını dillendirmeye başladı. Başka bir ifadeyle “algı operasyonu” yaparak korku iklimi oluşturmuştur (Çelik ile röportaj, 2020).

Beşli Çete, 1997 yılının Şubat ayına kadar durmaksızın karalama siyasetini yürüttü. Bu siyasete karşılık başta Başbakan Erbakan olmak üzere, Refah Partili siyasetçiler de boş durmadı. Canları pahasına da olsa, seslerini yükselttiler. 3 Kasım 1996 günü dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan, “Aydınlık için bir dakika, karanlık toplumsal eylemi için ‘mumsöndü oynuyorlar’” dedi. 10 Kasım’da RP Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe, bir konuşmasında sözü Beşli Çeteye getirerek, “hâkim güçlerin herkesi, kendi görüşleri doğrultusunda hareket etmeye zorladığını, insanları köle gibi gören çağ dışı bir düzenden yana olduklarını, ancak buna izin vermeyeceklerini ve mutlaka değişmesi gerektiğini” haykırmişti. Bu konuşmadan dolayı Karatepe, hem hapis hem de para cezasına çarptırıldı. 30 Ocak 1997 tarihinde RP Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız’ın düzenlediği “Kudüs Gecesi” de gündeme oturdu. Yıldız, İran Büyükelçisi’nin misafir olduğu gecede sahneye konulan “cihat oyunu” ile Beşli Çetenin hedefi oldu. Tutuklandı ve mahkûm edildi. Gözdağı vermek amacıyla 4 Şubat günü Sincan’da Beşli Çetenin bir kolu olan ordu 20 tank ve 15 zırhlı araçla sahaya indiler. 5 Şubat’ta Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Erbakan’a birkaç mektup göndererek psikolojik baskı uygulamaya çalıştı. Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya, “İrtica, PKK’dan daha tehlikelidir.” sözüyle hem Refah Partilileri hem de Müslümanları hedef aldı (Cumhuriyet Gazetesi, 12 Nisan 2012).

¹² <https://www.yenisafak.com/gundem/uygun-adim-haber-refleksi-370593> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

Bu gelişmeler Beşli Çetenin gündemindeydi ve 28 Şubat 1997 günü Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) toplanmasının sağlanmasında önemli rol oynadı. MGK'nın ana gündemi "irtica ve buna karşı alınacak tedbirler" olarak belirlendi. Alınan kararlar, Tek Parti dönemini andırıyordu. Çünkü Müslümanların uzun yıllar süren mücadeleleri sonucu sahip oldukları haklar tamamen yok edilmeye çalışılıyor, ülke tek elden yönetilmek isteniyordu. Star Gazetesi, "28 Şubat 1997'deki MGK tutanakları ilk kez açıklandı", başlığını attı. Buna göre MGK'da alınan kararlardan bazıları şunlardı: Tarikatların faaliyetlerine son verilecek, Kur'an kursları denetim altına alınacak ve ortadan kaldırılacak, İmam Hatip okulları sıkı denetim altına alınacak ve aşama aşama kapatılacak, TSK'ya sızmalar önlenecek (yani Müslümanlar giremeyecek), kurban derisi toplattırılmayacak gibi maddeler yer alıyordu (Star Gazetesi, 23 Eylül 2013).

Öte yandan, Anadolu'nun farklı şehirlerinde kurulmuş olan iktisadi teşekküller de baskı altına alınmaya çalışılıyordu. Bu baskıyla sermaye piyasasının denetimi de tek elden yönetilmek isteniyordu. Kısacası Beşli Çete işini sıkı tutmuştu. Toplum; günler, hatta aylar öncesinden açıklamalarla, tehditlerle alabildiğine gerdirilmiş, MGK kararlarının imzalanmama ihtimaline karşı Başbakan Erbakan ve dava arkadaşları üzerinde psikolojik baskılar uygulanmaya çalışılmıştı. Erbakan, kararları imzalamayı reddetti. Kısa süre sonra da süresi dolmadan Başbakanlığı, ortağı DYP'ye vermek üzere, istifasını Cumhurbaşkanı Demirel'e sundu. Demirel, hükümeti kurma görevini koalisyonun ikinci ortağına vermesi gerekirken, ANAP lideri Mesut Yılmaz'a verdi (Hongur, 2006: 108-117).

Yaşanan bu durum meclis kulislerinde tepkiyle karşılandı. Tepki verenlerden biri de Çelik idi. Çelik, özellikle İmam Hatip okullarının kapatılması ve diğer dini faaliyetlerin engellenmesi üzerinden İslam'ı bitirmeye çalışan Atatürkçü, laik kesime karşı meclis kürsüsünde tepki göstermiştir. 8 Mayıs 1997 tarihinde meclis kürsüsündeki en sert konuşmalarından biri şöyledir;

"Refah Partisi iktidarında İmam-Hatipleri kapatmaya kalkarsanız kan dökülür. Cezayir'den beter olur. Ben de kan dökülmesini istiyorum. Demokrasi böyle gelecek fıstık gibi olacak. Ordu, 3.500 PKK'lı ile baş edemedi. Altı milyon İslamcıyla nasıl baş edecek. Rüzgâra karşı işlerse yüzlerine gelir. Bana vurana ben de vururum. Ben sapına kadar şeriatçıyım. Şeriatın gelmesini istiyorum (T.C. Resmi Gazete, 22 Şubat 1998)."

Çelik'in bu konuşması Türkiye iç siyasetinin gündemine oturdu. Beşli Çeteden Ordu, RP'ye baskı uygulayarak Çelik'in partiden ihraç edilmesini sağladı. Yargı kolu tarafından kendisine peş peşe davalar açıldı. Sadece Çelik'in konuşması değil, başta Erbakan olmak üzere Şevket Kazan, Ahmet Tekdal, Şevki Yılmaz ve Hasan Hüseyin Ceylan'ın da konuşmaları da gündemin sıcak haberleri oldu.

Yargı, bu isimler için de harekete geçti. Çelik ve dava arkadaşları hakkında iddianame hazırlandı. 21 Mayıs 1997 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın hazırladığı iddianameyle, kapatılma talebiyle dava açılan Refah Partisi, 16 Ocak 1998 tarihinde kapatıldı ve Erbakan, Kazan, Tekdal, Çelik, Yılmaz ile Ceylan'a 5 yıl süreyle siyaset yasağı getirildi.¹³

Militanlığını saklamayan ve daha sonra *Militan Atatürkçülük* ile *Militan Demokrasi* diye iki de kitap yazan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının, idamla yargılamak üzere dava arkadaşlarıyla beraber kendisini de tutuklayacağını düşünen Çelik, çevresiyle yaptığı istişare sonunda, 26 Ocak 1998 günü yurt dışına çıktı. Eşlerinden, çocuklarından ve ülkesinden ayrılan Çelik, sürgün hayatını Avrupa'da geçirdi. Avrupa'da da boş durmayan Çelik, zamanını en faydalı şekilde değerlendirmeye çalışarak Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, konferanslar ve seminerler verdi. 22 Aralık 2000 tarihinde Rahşan Affi olarak bilinen 4616 sayılı "Şartla Salıverme ve Erteleme Yasası" çıkartıldı. Bu yasa kapsamında Çelik, 10 Ocak 2001 tarihinde yurda döndü. Havaalanında göz altına alınıp Ulucanlar Cezaevine götürüldü. Kısa bir müddet cezaevinde kaldıktan sonra serbest bırakıldı. Ankara'da ikamet eden Çelik, aşığı olduğu memleketi Şanlıurfa'dan da tamamen kopmadı. Siyaset sahasında aktif bulunmasa da, başta Şanlıurfa siyaseti olmak üzere, pek çok konuda Refah Partisi döneminde birlikte çalıştığı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve ekibiyle de irtibat halinde olmaya devam etmektedir (Çelik ile röportaj, 2020).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Vesayetçilerin etkisinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde sorunlar ilk yıllardan itibaren başlamıştır. Saltanatın kaldırılması, ülkenin resmi dininin İslam'dır ibaresinin Anayasa'dan çıkartılması, İslam bilginlerine yönelik baskıların oluşturulması, dini faaliyetlerin devlet kurumlarından arındırılması gibi pek çok sorunlar bu hususta zikredilebilmektedir. 1920-50 dönemlerinde vesayetçi yapı, bu süreçte dini faaliyetlere, cemaatlara ve Müslüman kesimlere yönelik sert politikalar uygulamıştır. 1950'de sivil bir yönetim iktidara gelmiş olsa da, yönetimde vesayetçi yapılar da yer almışlardır. 1960 darbesi ile yönetimi tamamen ele geçiren vesayetçiler, 60'ların ortalarından itibaren etkili olan Siyasal İslamcılarla tepkisiyle karşılaşmışlardır. Milli Görüş hareketiyle ülke geneline yayılan Siyasal İslamcılar 2000 yılına kadar zorlu, ancak başarılı bir mücadeleden geçmişlerdir.

¹³ ____, "Refah Partisi 16 Ocak 1998'de Kapatıldı", 16 Ocak 2018, <https://www.hicrethaber.com/refah-partisi-16-ocak-1998-de-kapatildi/4974/> Erişim Tarihi: 20.10.2020.

Bir Siyasal İslamcı olarak Türkiye gündeminden düşmeyen Çelik de 1983-1998 yılları arasında aktif bir siyasetçi olarak tepki gösterenlerden biri oldu. Mehmet Faraç'ın haberine göre Çelik, özellikle laiklik, demokrasi, fikir ve inanç özgürlüğü, kadın-erkek eşitliği, genelev konularındaki sert düşünceleriyle tanınmıştır. 40 gazeteciyle yaptığı bir basın toplantısındaki “Komünistlik fikir de, İslam fikir değil mi? Sanki İslam’a hürriyet istemek, komünistlikten daha kötü oldu. Evren, bazı sözleri ayağı yerden kesildiğinde söylüyor.” diye konuştuğundan dolayı Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi’nde yargılanmıştır. Dahası “Bana hakkımı vermeyecek başbakanın ağzını yırtarım.” sözleriyle de çıkış yapan Çelik, hem bu söylemleriyle hem de Türkiye’de ekonomik durumu en iyi olan Belediyelerden birini oluşturmakla da önemli bir gündem konusu olmuştur (Faraç, 2017: 198-199).

Özellikle “Atatürkçü ve laik” olmadığını söylemesi üzerine DGM’nin sevk etmesiyle Ankara’da gözaltına alınan Çelik’in sorgusu sürerken RP’li dört Belediye Başkanı da tanık olarak ifade vermiştir. Öte yandan iki evinde ve başkanlık makamında yapılan aramalarda toplam 287 sağ ve dini içerikli kitap özel ulakla Ankara’ya getirilip incelenmiştir. Bunun üzerine yayın evlerinin yöneticileri, Çelik’in evinin aranması suretiyle 287 kitabının müsaderesi ve incelenmek üzere Ankara’ya gönderilmesi ile ilgili olarak kitap toplatılması ve kitabın suç aleti gibi gösterilmesini ve bazı öğrenci yurtlarında Kur’an-ı Kerim bulundurulmasının yasaklanmasını kınamışlardır. Ayrıca inanç ve fikrin suç olarak gösterilmesi ve ülkenin geri kalmasında dini ve inananları sorumlu gibi göstermenin bir haksızlık ve saptırma olduğunu ifade etmişlerdir. Bu açıklamalar doğrultusunda 43 yayınevi bir bildiri imzalayarak yayımlamışlardır (Yahya, 2017: 203-206).

Bir Siyasal İslamcı olarak dönemin vesayetçi yapısıyla mücadele eden Çelik, Atatürkçü ve laik olmadığını ifade ettiği için sürgün edilme kararından gözaltına alınmaya, zindanlara atılmaktan baskılar oluşturulmaya kadar pek çok zalimane ve anti-demokratik uygulamalara maruz kalmıştır. Bu uygulamalara hukukçular tarafından da kınanma gelmiştir. İstanbul Barosu’na bağlı avukatlar bu hususta şöyle açıklamalar yapmıştır: Av. Telat Tepe; “Kişiler laikliği benimser veya benimsemez, laiklik bir din ve vicdan hürriyetidir. Öyle ise ben laik değilim demek bir suç olamaz.” Av. İbrahim Ünlü: “Laikliği tartışanlar onun hakiki mahiyetini bilmiyor. Tatbikatlar da, laiklik prensibine aykırı yapıldığını müşahede ediyoruz. Fertler için laiklik söz konusu olamaz.” Av. Erol Sohtorik: “Biz Atatürk ilkeleriyle büyüdük. Ona bağlıyız. Ama laikliğin de herkesin böyle ulu orta yüz karası yapmasına karşıyım. Herkesin din ve fikir hürriyeti vardır. Belediye reisinin gözaltına alınmasına karşıyım.” Av. İlhan Keleş: “Laiklik, klasik manada, din ile devlet işlerinin biri birinden ayrılmasıdır. Dini esaslara herkesin saygılı olması gerekir.” Av. Mustafa Gür: “Laiklik bir fikir özgürlüğüdür. Başkalarına zarar vermemek kaydıyla isteyen istediği gibi düşünebilmelidir. Anayasa veya ceza kanunlarında şahıslar laik olamaz veya bunu açıklayamaz diye bir müeyyide yoktur (Ferşatoğlu, 2017: 170-171).”

Sonuç itibariyle Çelik'e ve diğer Siyasal İslamcılara yönelik yapılan hukuksuz ve anti-demokratik uygulamalar, bazı Atatürkçü ve laik kesim tarafından da kınanmış ve eleştirilmiştir. Öte yandan ben Atatürkçüler gibi düşünmüyorum diyerek sesini yükselten bir Siyasal İslamcıyı sürgün etmeye çalışacak, gözaltına alacak ve zindanlara koyacak kadar korkan bir vesayetçi yapının, ordu, yüksek yargı, sermaye çevreleri, üniversite ve özellikle medya aracılığıyla ne ölçüde zalimane ve hukuksuz politik uygulamalara yer verdiği gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Hasan, “Türkiye’de Siyasi Temsil Krizi Bağlamında II. Milliyetçi Cephe Hükümeti ve “Güneş Motel Olayı”nın Değerlendirilmesi”, 1. Bozok Uluslararası Siyaset Bilimi Kongresi: Geçmişten Günümüze Yerel, Bölgesel ve Küresel Krizler, Yozgat Bozok Üniversitesi, 24-26 Ekim 2018.
- AHMAD, Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), (çev.) Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1996.
- ASLAN, Emel, Türkiye’nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960), Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, Gençler için Fotoğraflarla Nutuk, XIV. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- ATEŞ, Sinan, “12 Eylül 1980 Darbesi ile 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları”, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 13, Mayıs 2018.
- AVCI, Casim, “Hilafet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 17. Cilt, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- BAL, Rıdvan, “Atatürk Uluslararası Barış Ödülü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 68, Bahar 2021.
- BAYKUŞ, Hüseyin K., Bir Siyasal İslamcının Hikayesi: Çelik, Yayınlanmamış çalışmadan notlar, 2021.
- BAYIR ERLER, Özgün, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No. 45, Ekim 2011.
- BİRLİK, Gültekin Kamil, “Celal Bayar’ın Başbakanlığı İsmet İnönü’den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 46, Güz 2010.
- ÇELİK, İbrahim Halil ile Röportaj, Eylül 2020.
- ÇETİN, Atilla, “İnönü, Mustafa İsmet”, Türkiye Diyanet Vakfı/İslam Ansiklopedisi, 22. Cilt, 2000.
- DURŞUN, Soner, “Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Cilt 7, Sayı 20, Yaz 2018.
- ENGİN, Recep Taha, Türk Siyasi Hayatında Milli Görüş Hareketi: Temel Esasları ve Söylevleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2019.

- ERDOĞAN, Caner, “Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 51, 2017.
- ERKANLI, Orhan, Anılar... Sorunlar... Sorumlular, (IV. baskı), İstanbul: Baha Matbaası Yayınları, 1973.
- ERSAL, Aytekin, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nin Şeyh Sait İsyanı’na Bakışı”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 12, Sayı 24, Güz 2016.
- ERSÖZ, Resul, “Klasik İslam Modernizmi’nin Kur’an Yorumlarına Etkisi: Filibeli Ahmed Hilmi ve Mehmet Akif Örneği”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 3, Eylül 2019.
- ERTAN, Temuçin Faik, Türk Parlamento Tarihi: TBMM-XX. Dönem (1995-1999) I. Cilt, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 155, 2012.
- FARAÇ, Mehmet, “Portre-İbrahim Halil Çelik: Göğsü İmanlı Eli Dumanlı”, (ed.) Mustafa Çalışkan, Konya Federal İslam Cumhuriyeti, Konya: NR Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- FERŞATOĞLU, Ali, “Hukukçular: Şahıs Laik Olmaya Zorlanamaz”, (ed.) Mustafa Çalışkan, Konya Federal İslam Cumhuriyeti, Konya: NR Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- GÜLBAY, Alper, “Huzursuz Bir Ortaklığın Ses Getiren Hamlesi: CHP-MSP Koalisyon Hükümeti ve Kıbrıs Barış Harekâtı”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi, Yıl 15, Sayı 30, Güz 2019.
- GÜLEN, Ahmet, “Siyasî Partilerin Propagandaları Ekseninde 1977 Genel Seçimi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 65, Güz 2019.
- GÜLER, Cağfer, “Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri”, Tarih Araştırmalar Dergisi, Cilt 34, Sayı 57, 2015.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi dergisi, Cilt 23, 2001.
- HAYTOĞLU, Ercan, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, 1997.
- HONGUR, Andaç, 28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- İŞÇİ, Hilal, İnönü Döneminde Atatürk İmajı (1938-1950), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011.
- KAN, Kürşat, Dış Politikada Liderlik: Fatin Rüştü Zorlu Örneği, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- KARA, Hüseyin, “Tek Parti Dönemi Din Politikası (1923-1946)”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 19, 2017.
- KAYA, Mehmet Orhan, “Vesayet Demokrasisi ve Türkiye Örneği”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: XV, Sayı: II, 2013.
- KIRKPINAR, Leyla, “Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: XVIII, No: 36, 2018.

- KURTOĞLU, Mehmet, “İbrahim Halil Çelik Röportajı”, Şehir ve İrfan Dergisi, Sayı 4, 2017.
- LİMONCUOĞLU, Alihan, “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)”, Akademik Hassasiyetler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 10, 2018.
- MİLLİYET GAZETESİ, “Korkut Özal Açıklıyor”, 22 Haziran 1994.
- ÖNAL, Tekin, “27 Mayıs İhtilali’nin Geride Bıraktıkları ve İnönü Hükümetleri Döneminin Önemli İç Siyasi Gelişmeleri (1961-1965)”, Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2017.
- SANLI, Ferit Salim, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969), Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2017.
- ŞAHİN, Enis ve Tunç Bilal, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2015.
- ŞENOL, Cevat, Milli Mücadele Kahramanı: Celal Bayar, İstanbul: Halk Kitabevi Yayınları, 2017.
- TEKİN, Yusuf ve Okutan M. Çağatay, Türk Siyasal Hayatı, Ankara: Orion Kitabevi Yayınları (3. baskı), 2015.
- TÜRK, Üzeyir, Milli Görüş İktidarı: Niçin ve Nasıl, (3. baskı), Necmettin Erbakan Konuşmaları, Ankara: MGV Yayınları, 2019.
- TÜRKEŞ, Alparslan, 1944 Milliyetçilik Olayları, İstanbul: Devlet Yayınları, 1988.
- YAHYA, Remzi, “Yasak Kitap Operasyonu”, (ed.) Mustafa Çalışkan, Konya Federal İslam Cumhuriyeti, Konya: NR Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- YALANIZ, Yusuf, Milli Görüş Partilerinin Eğitim ve Kültür Programları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2011.
- YARICI, Müslim, Milli Görüş Hareketinin Fikri Temelleri, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- YILDIRIM, Ergün, “İslâmizm, İslâmlaşma ve İttihad-I İslâm”, (ed.) İsmail Kara, Asım Öz, Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2013.
- YILMAZ, Ayfer Genç, “I. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Eylül 2015.

İnternet Kaynakları

- ___, “TBMM Zabıt Ceridesi: On beşinci İnikat/ 30. VI. 1954”, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001015.pdf> Erişim Tarihi: 24.09.2020.
- ___, “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri: 1954 Yılı Genel Seçimlerde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranlar”, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954 Erişim Tarihi: 27.09.2020.

- , “TBMM Zabıt Ceridesi: Yetmiş Üçüncü İnikat/ 6. VI. 1956”, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c012/tbmm10012073.pdf> Erişim Tarihi: 24.09.2020.
- , “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri: 1957 Yılı Genel Seçimlerde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranlar”, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957 Erişim Tarihi: 27.09.2020.
- , 1989 Yerel Seçim Sonuçları, “Refah Partisi”, <http://www.secim-sonuclari.com/refah-partisi.parti> Erişim Tarihi: 13.10.2020.
- , T.C. Resmi Gazete, “Yargı Bölümü: Anayasa Mahkemesi Kararları”, 22 Şubat 1998, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23266.pdf> Erişim Tarihi: 19.10.2020.
- , “Refah Partisi 16 Ocak 1998’de Kapatıldı”, 16 Ocak 2018, <https://www.hicrethaber.com/refah-partisi-16-ocak-1998-de-kapatildi/4974/> Erişim Tarihi: 20.10.2020.
- CUMHURİYET GAZETESİ, “Fotoğraflarla 28 Şubat”, 12 Nisan 2012, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/fotograflarla-28-subat-334370>, Erişim Tarihi: 16.10.2020.
- KILIÇ, Abdullah, “İşte Postmodern Darbenin Gizli Belgeleri”, 29.02.2012, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/720332-iste-postmodern-darbenin-gizli-belgeleri> Erişim Tarihi: 14.10.2020.
- STAR GAZETESİ, “28 Şubat 1997’deki MGK tutanakları ilk kez açıklandı”, 23 Eylül 2013, <http://www.star.com.tr/guncel/28-subat-1997deki-mgk-tutanaklari-ilk-kez-aciklandi-haber-791782/#ixzz2fiSIEZx9> Erişim Tarihi: 16.10.2020.
- ŞEKER, Mehmet, “Osmanlı’da Partiler”, 27 Kasım 2008, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmetseker/osmanlida-partiler-14034> Erişim Tarihi: 15.09.2020.
- TÜRKEŞ, Alparslan, “27 Mayıs 1960 Darbesi Radyo Bildirisi”, <https://www.youtube.com/watch?v=31Hvk-f785A> Erişim Tarihi: 29.09.2020.
- T.C. Resmi Gazete, “Anayasa Mahkemesi Kararları: Milli Nizam Partisi”, 14 Ocak 1972, Sayı: 14072, http://www.esam.org.tr/pdfiler/siyasi_dokumanlar/1%20MNP/MNP%201972%20Kapat%C4%B1lma%20Karar%C4%B1%20Resmi%20Gazete.pdf Erişim Tarihi: 18.10.2020.
- YENİ ŞAFAK GAZETESİ, “Siyasi Yasakları Halk Kaldırdı: 1987 Referandumu”, <https://www.yenisafak.com/secim-referandum-1987> Erişim Tarihi: 13.10.2020.
- YENİ ŞAFAK GAZETESİ, “Bir Çiçekle Baharı Getiren Lider: 1995 Genel Seçimi”, 7 Nisan 2017, <https://www.yenisafak.com/secim/bir-cicekle-bahari-getiren-lider-1995-genel-secimi-2629303> Erişim Tarihi: 14.10.2020.
- YENİ ŞAFAK GAZETESİ, <https://www.yenisafak.com/gundem/uygun-adim-haber-refleksi-370593> Erişim Tarihi: 15.10.2020.

- YENİ ŞAFAK GAZETESİ, “Koalisyonlu Yıllar Başlıyor: 1973 Genel Seçimleri”,
<https://www.yenisafak.com/secim-1973> Erişim Tarihi: 19.10.2020.
- YENİ ŞAFAK GAZETESİ, “Halk Yeniden İktidarda: 1983 Genel Seçimi”,
<https://www.yenisafak.com/secim-1983> Erişim Tarihi: 20.10.2020.
- YENİ ŞAFAK GAZETESİ, “Darbenin Ayak Sesleri: 1977 Genel Seçimleri”,
<https://www.yenisafak.com/secim-1977> Erişim Tarihi: 20.10.2020.